

MIJO MIRKOVIĆ

TRI ETNIČKE LINIJE

SADRŽAJ. 1. Postavljanje problema. — 2. Talijanski prijedlog granice u rujnu 1945. — Službena talijanska teorija o hrvatskom narodu u Istri. — Prema talijanskoj teoriji postoje u Istri tri etnička pojasa, od kojih je pojas talijanskih naselja živ i intenzivan, a »slavensko« je stanovništvo pastirsko i ekstenzivno poljoprivredno. — 3. Načelna odluka ministara vanjskih poslova u Londonu od 19. 9. 1945. da granica između Jugoslavije i Italije bude »uglavnom etnička granica«. — 4. Saopćenje R. W. Setona Watsona 1945. — Britanska etnička linija kroz Istru iz godine 1919. i 1920. — »Sve ćete dobiti osim Trsta i Gorice«. — 5. Rad terenske komisije. — 6. Izvještaj terenske komisije. — 7. Tri etničke linije povučene kroz Istru 1946. — 8. Analiza i kritika granica koje su predviđale tri linije zapadnih delegacija. — Neodrživost graničnih linija kroz Istru. — 9. Velika Britanija i Sjedinjene Države odriču se svojih etničkih linija i prihvaćaju francusku liniju. — Izlaganje Byrnesa i Bevina. — Jedna ironična šala Molotova. — 10. Jedan zakašnjeli prijedlog Južne Afrike. — Južnoafrički argumenti u prilog Italiji. — Analiza i kritika južnoafričkih argumenata i prijedloga. — 11. Zaključak.

1. POSTAVLJANJE PROBLEMA

U drugoj polovini mjeseca rujna 1945. održana je u Londonu konferencija ministara vanjskih poslova velikih savezničkih sila u drugom svjetskom ratu, Francuske (ministar Bidault), Velike Britanije (Bevin), Sjedinjenih Država (Byrnes), Sovjetskog Saveza (Molotov) i nacionalističke Kine (Vang-Ši-Či), s glavnim zadatkom da izvrši pripreme za mirovnu konferenciju i mirovni ugovor s Italijom. Na tu konferenciju pozvane su i vlade Demokratske Federativne Jugoslavije i De Gasparijeva anti-fašistička vlada Italije da podnesu svoje prijedloge o jugoslavensko-talijanskoj granici. Italija je u razdoblju 1935—1941. bila redom napala Etiopiju, Albaniju, Francusku, Grčku i Jugoslaviju i bila je mnogostruki imperijalistički napadač. Talijanska vojska tukla se u ratu i s trupama Velike Britanije, Sjedinjenih Država, Australije, Nove Zelandije, Južne Afrike, Italija je slala ekspedicione korpuse na ruski front i borila se na sovjetskom tlu protiv armije Sovjetskog Saveza. S druge strane, Italija

je posustala prva od napadačkih sila, kapitulirala je 20 mjeseci prije kapitulacije Njemačke i od rujna 1943. više se borila na strani zapadnih saveznika nego protiv njih.

Pitanje jugoslavenske granice prema Italiji ili talijanske istočne granice prema Jugoslaviji bilo je najteže pitanje pripreme konferencije ministara u Londonu 1945. i Parizu 1946. i mirovne konferencije 1946. u Parizu. Pitanje nije bilo jednostavno zbog suprotnih interesa Jugoslavije i Italije i zbog razlike u njihovu shvaćanju nacionalnog pitanja, zbog sukoba interesa i prestiža zapadnih sila i Sovjetskog Saveza zbog prisustva američke, engleske i francuske vojske u Njemačkoj i Austriji i zbog prisustva sovjetskih trupa u Istočnoj Njemačkoj, a tada i u Austriji (sve do Semeringa) i u Mađarskoj. Već je u Londonu u rujnu 1945. donesena načelna odluka da granica ima biti etnička linija; ta etnička linija znači da što manje Jugoslavena ostanu pod Italijom i što manje Talijana pod Jugoslavijom. Takva je odluka donesena već u pretpostavci da Trst ne može pripasti Jugoslaviji jer je naprama 120.000 u godini 1910. i 200.000 talijanskog stanovništva u Trstu u godini 1945. bilo nepunih 60.000 jugoslavenskog stanovništva u tom gradu 1910., a 1945. i manje, pa za odluku da Trst pripadne Jugoslaviji nije bilo tako mnogo Jugoslavena koji bi ostali pod Italijom, da bi se primijenilo načelo o što manjem broju nacionalnih manjina na jednoj i na drugoj strani.

Trst je bio središnje pitanje oko kojega se vodila borba, Trst kao izlaz na more ne samo željezničke pruge Beč — Grac — Maribor — Ljubljana — Trst nego i drugih dviju pruga: Celovec — Jesenice — Gorica — Trst i Beljak — Trbiž — Udine — Gorica — Tržič (Monfalcone) — Trst. Pri tom nije izlaz tih željezničkih pruga u Trstu ocjenjivan samo s gledišta privrednih saobraćajnica srednje Evrope prema Jadranskom moru nego i sa strateških pogleda budućih protivničkih političkih i vojnih lagera u Evropi, pri čemu je demokršćanska Italija ocjenjivana kao budući pripadnik zapadnog lagera i Trst kao privredna i strateška luka zapadnog bloka.

Odlučujući se velikom brzinom, možda već onda kad je izvršen pritisak da jugoslavenska armija napusti Trst, koji je bila u borbi oslobodila od Nijemaca, svakako već prije konferencije ministara u Londonu u rujnu 1945, da grad i luka Trst ostanu u rukama anglo-američke vojske sve dok se na ovaj ili na ovaj način ne pripremi njegovo predavanje Italiji i ne izvrši takvo predavanje, zapadne sile su nastojale da prema toj glavnoj odluci odrede i etničku liniju u Istri, koja bi imala postati i granična linija između Jugoslavije i Italije.

Još je jedan motiv igrao veliku ulogu u takvom postupanju: i zapadne sile i Sovjetski Savez smatrali su da granica koja se stvori 1946. neće biti trajna ili čak »vječita« granica. Pri tom su jedna i druga strana, istok i zapad, imale svaka svoje posebne i suprotne varijante budućih rješenja. Ali da se 1945. i 1946. nije mislilo da će rješenje koje se donosi ostati »konačno«, tako je važna okolnost da je se ne smije smetnuti s uma. U jednome broju organa Društva za vanjsku politiku u New Yorku formiran je taj stav u vremenu kad su se donosile odluke o granicama iz-

među Jugoslavije i Italije, o Istri i Julijskoj krajini ovako: »Topografija i smještaj postavili su ih na raskršće južne Evrope i učinili su od njih prolazno područje. Od rimskih vremena dalje Julijska krajina bila je izložena oštrom pritisku, koji je dolazio s triju strana: jedan je pritisak dolazio od germanskih naroda što su nadirali na jug na putovima prema Jadranu; drugi je dolazio od naroda Italije, koji su nadirali prema istoku u Podunavlje na transverzalom putu što je vodio preko prijevoja kod Postojne; treći je pritisak jugoslavenskih naroda što odskora nadiru prema zapadu na Jadran. Granice su tu, dakle, uvijek bile privremene.«¹ Poradi toga »realno značenje Julijske krajine kao spornog područja ne treba tražiti u njenim ekonomskim izvorima i mogućnostima.«²

2. TALIJANSKI PRIJEDLOG U RUJNU 1945.

Na prvoj konferenciji u Londonu, održanoj 18. IX 1945. u zlatnoj sali Lancaster House s mnogim ogledalima i velikim prozorima, okrenutim parku, pred ministrima vanjskih poslova velikih sila izložila je prva svoje gledište jugoslavenska delegacija. Prijepodne govorili su Eduard Kardelj, šef jugoslavenske delegacije i Ljubo Leontić, jugoslavenski ambasador u Londonu. Poslijepodne govorio je Sava Kosanović. Eduard Kardelj je u osnovnim crtama kao najispravniju granicu između *Jugoslavije i Italije* predlagao onu granicu koja je postojala između Austrije i Italije do godine 1918. Prisutno je bilo oko sto ljudi, među njima i čitava jugoslavenska delegacija, njeni članovi i eksperti. Dok su govorili jugoslavenski predstavnici, Talijani nisu bili prisutni. U 5,10 sati poslije podne ušlo je u dvoranu pet članova talijanske delegacije, četiri muškarca i jedna žena. Delegaciju je predvodio Alcide de Gasperi i on je održao govor na talijanskom. Visok, vitak, mada već starac, s velikim nosom, govorio je umjerenim tonom da učini dojam, sistematski, smišljeno i sažeto. Kazao je da govori u ime talijanskog naroda, mnogobrojnog, radnog i marljivog i u ime demokratske Italije, koja će učiniti svaki napor da dođe do sporazuma. Tvrdio je da je demokratska Italija težila da dođe do prijateljstva s Jugoslavijom, ali da je to spriječila fašistička Italija. Rekao je da njegova taktika neće biti u tome da traži maksimum da bi poslije pristao na manje. Jugoslaveni se žale s punim pravom i on ih razumije. I on je pod fašizmom svršio u zatvoru. (Jugoslavi lamentano *di buon diritto. Noi comprendiamo. Anche io fini in carcere.*) Njegov list je bio obustavljen. (U jugoslavenskoj delegaciji bio je dr. Ulikse Stanger, koji je do ukidanja talijanske narodne skupštine od strane fašizma bio poslanik Istre u rimskom parlamentu, u kojem je bio i De Gasperi. Oni su se poslije tog zasjedanja konferencije sreli i pozdravili, ali im razgovor nije išao dalje od kurtoaznog pozdrava.)

Ali ono što je De Gasperi predložio 18. rujna u Lancaster House u Londonu bitno se po sadržaju razlikovalo od njegovih uljudnih fraza.

¹ »Foreign Policy Reports«, New York, 1. travnja 1946.

² Isto mjesto. Citav broj je posvećen Trstu i nosi naslov: »Trst, olujni centar Evrope«.

On je ustvrdio da je rapalski ugovor o granicama između Jugoslavije i Italije bio slobodan sporazum između dviju zemalja. Može se pristati, rekao je on na rapalske granice, ali Italija na tome ne insistira. Tvrdeći da u Julijskoj krajini ima 540.000 Talijana i 400.000 Jugoslavena, da su za Italiju važni raški rudnici i istarski boksit, da uz talijanske gradove u Istri treba da ostanu i sela, vodovodi, željeznice, ceste i električna energija, da Trst i Pula kao talijanski gradovi imaju dobiti svoju pozadinu, De Gasperi je predložio, ako se uvaži sve to kao podlogu za »poštenu granicu« (»come onesta frontiera«) Wilsonovu liniju, s time da Rijeka dobije položaj autonomnoga grada i autonomni statut (»statuto autonomo«).

Kad se zna da je tzv. Wilsonova linija, kojom je 1919. predlagano da granica između Jugoslavije i Italije ide od Raškog zaljeva i Raše prema sjeveru ostavljajući Jugoslaviji Labin, Plomin, Opatiju, Liburniju, Učku, Rijeku i Idriju i čitavu željeznicu Ljubljana — Pivka — Rijeka, a čitavu prugu Divača — Pula i sve što je na zapadu od linije Raša — Idrija Italiji, bila zacrtana u vrijeme kad su se Velika Britanija, Francuska i carska Rusija Londonskim ugovorom iz godine 1915. bile obavezale prema Italiji da će joj u slučaju pobjedničkog rata kao cijenu što je u svibnju 1915. ušla u rat protiv Austro-Ugarske osigurati ne samo čitavu Istru, Cres, Lošinj, lošinjski arhipelag nego i čitavo zadarsko i šibensko područje, zadarski i šibenski otočki arhipelag, Vis, Hvar, Korčulu itd., i da se predsjednik Sjedinjenih Država Wilson borio 1919. da do toga ne dođe i da je njegova linija bila sredstvo te borbe, ne vidi se u čemu je bilo De Gasperijevo »poštenje« da spominje u Londonu 1945. Wilsonovu liniju kao podlogu »za poštenu granicu«.

Mnogo su izrazitiji od uvijenih glatkih fraza De Gasperijevih bili argumenti službenog talijanskog memoranduma predanog konferenciji ministara u Londonu. U njima je sadržana i ponovljena stogodišnja teorija službene Italije, prema kojoj se Hrvati u Istri uopće ne priznaju, nego se tvrdi da ima tamo rijetkih naselja nekih Slavena, pastira i nomada, koji privredno i kulturno posve malo znače. Naša je delegacija saznala da može da dobije uvid u taj memorandum, ali da ne može čitav da prepíše. Kako sam bio na konferenciji ekspert jugoslavenske delegacije za ekonomska pitanja i za etničke odnose u Istri, bio sam upućen u tajništvo konferencije i tamo sam pročitao talijanski memorandum i pribilježio pojedine njegove teze. Memorandum je imao pet kratkih strana na engleskom i u njemu su bile sintentizirane teze sedam priloga toga memoranduma. Svaki od tih priloga bio je posvećen jednome od ovih pitanja: 1. Rapalski ugovor; 2. Talijanska istočna granica; 3. Historijske i kulturne tradicije Julijske Krajine; 4. Privreda Julijske krajine, ono što je Italija uradila na tome području 1918—1943., koliko je u što uložila i šta ta privreda znači za Italiju; 5. Luka Trst i luka Rijeka; 6. Etničke grupe u Julijskoj krajini; 7. Historijski precedenti Wilsonove linije.

Nije teško pogoditi da talijanski memorandum u prve dvije tačke ističe potrebu strateških granica Italije, da u trećoj izlaže kako su kulturne i historijske tradicije Istre i Slovenskog primorja (Julijska krajina) veza-

ne na zapad, tj. za Italiju, i da je u četvrtoj tački inventar onoga što je Italija uložila u Julijsku krajinu, kao da nije ulagala u eksploataciju ugljena, boksita, žive i drveta, što je prenošeno u Italiju ili izvoženo na svjetska tržišta. U propagandistički tendencioznim tvrdnjama pretpostavke su iznošene kao da su činjenice. Da bi se natuknulo da, dapače ni pruga Pivka—Rijeka nije baš potrebna Jugoslaviji, tvrdilo se da je željeznička pruga Ljubljana—Kočevje—Delnice—Sušak skoro gotova (»nearly completed«), a da je Sušak dovoljna luka za potrebe Jugoslavije, jer drugo ide preko Soluna, s navodom: »Belgrade—Sarajevo—Saloniky railway«, preko Šibenika ili preko Splita, i prema tome i kapaciteti Riječke luke Pivka—Rijeka ne bi bili u Jugoslaviji iskorišteni.

Osobitu pažnju zaslužuje argumentacija o *etničkim odnosima u Istri i Slovenskom primorju* u šestom prilogu talijanskog memoranduma. Argumentacija sadržava šest postavki ali su samo prve četiri posebno nabrojene, a druge dvije su dodaci i zaključci.

Prva etnička postavka je ova: postoji kompaktan i brojno jak talijanski jezični pojas duž donje Soče i od Trsta do Pule, duž obale zapadne Istre (»A compact and numerically strong Italian language belt along the lower Isonzo and from Triest to Pola, along the cost of Western Istria«).

Druga postavka: geografski širi ali vrlo rijetko naseljen pojas uz granice Jugoslavije, u kojemu su Slaveni u apsolutnoj većini.

Treća postavka: postoji velika mješovita zona, također slabo naseljena, koja leži između one dvije na istarskom poluočoku (»A large mixed zone also scantily populated lying between the other two in the Istrian Peninsula«).

Četvrta postavka: postoji kompaktna grupa Talijana, koja čini veliku većinu u Rijeci, u Lošinj i u Zadru (»A compact group of Italians in a local large majority at Fiume, Lussino and Zara«).

Prva dodatna postavka: talijanska su naselja živa i intenzivna, a rijetko slavensko stanovništvo zaposleno je uglavnom u pastirskom stočarstvu i u ekstenzivnoj poljoprivredi (»A scanty Slav population occupied chiefly in grazing cattle and in extensive agriculture«).

Druga dodatna i zaključna postavka: pitanje granice se ne može riješiti samo na podlozi etničke linije bez uvažavanja drugih razloga. A ti drugi razlozi jesu: historijski, ekonomski i strateški.

Londonski memorandum talijanske vlade od rujna 1945. zaključuje da uzeta za podlogu rješenja Wilsonova linija rješava pitanje granice tako da bi na talijanskom području ostalo 100.000 Jugoslavena, a na jugoslavenskom području 80.000 Talijana. Rješenje granice ne može biti odvojeno od drugih rješenja. Italija predlaže da ta druga rješenja budu: nezavisnost Albanije, demilitarizacija jadranskih luka, poseban status za *Corpus separatum* Rijeke i poseban režim za Zadar.

Sadržaj priloga talijanskog memoranduma iz godine 1945. ukazuje na to da su Talijani bili sigurni da će Trst poslije kratkog intermea u kojem će biti slobodna luka doći pod vlast i upravu Italije, pa oni i ne brane osobito Trst, nego traže zaleđe i prilaze Trstu. U prilogima izbija

osobito interes za Istru, ne samo za zapadnu nego i za onu »mješovitu zonu«, to jest za svu Istru zapadno od Učke i zapadno od crte Raša — Idrija. Po staroj mletačkoj i talijanskoj tradiciji smatraju da treba i u eposi socijalizma da ostanu na području Jugoslavije kao talijanska uporišta i enklave Rijeka i Zadar s posebnim statusima i režimima.

3. NAČELNA ODLUKA MINISTARA VANJSKIH POSLOVA od 19. IX 1945.

Konferencija ministara vanjskih poslova izdala je 19. IX 1945. ovo saopćenje:

»Savjet ministara vanjskih poslova vijećao je danas dva puta. Gospodin Bewin predsjedavao je prije podne, gospodin Molotov poslije podne. Obje sjednice bile su posvećene daljem ispitivanju uvjeta mirovnog ugovora s Italijom.

Savjet se sporazumio da zamjenici (ministara) treba da rasprave i izvjestе o pitanju jugoslavenske i talijanske granice kao i o Trstu prema ovim prihvaćenim načelima (»terms of reference«):

da izvjestе o liniji koja, uglavnom, ima biti etnička linija, tako da ostavi minimum pod tuđom vlašću, podrazumijevajući da će se potrebna istraživanja izvršiti na licu mjesta prije konačnog određivanja granica;

da izvjestе o (takvom) međunarodnom režimu koji će osigurati da lučke i tranzitne olakšice Trsta budu raspoložive za upotrebu pod jednakim uvjetima za svu međunarodnu trgovinu, za Jugoslaviju, Italiju i države srednje Evrope, kako je to uobičajeno u drugim slobodnim lukama svijeta.

Savjet se sastaje na sjednicu sutra u 11 sati prije podne.«

Predajući ove zaključke šefu jugoslavenske delegacije Eduardu Kardelju, Vjačeslav Molotov, član Savjeta ministara vanjskih poslova, rekao je: »Eto što kam ispazario« (»Vot, što ja ztorgoval«).

4. SAOPĆENJA R. W. SETONA WATSONA

Onog dana kad je u novinama objavljen komunikej o odluci ministara vanjskih poslova (20. IX 1945.) javio mi se Hugh Seton Watson. Pozvao me na večeru u neki veći londonski restoran i rezervirao stol na galeriji. Poznavao sam se s njime, jer sam u ožujku 1935. bio kod njegova oca u stanu u Londonu i više puta sam se s ocem susreo na njegovim predavanjima iz političke historije Srbije u 19. stoljeću, koja je držao u Kingscollege u Londonu a i na školi za studij slavistike u njegovu malom kabinetu s velikim portretom Tome Masaryka. Napisao sam tada (1935) i članak o agrarnom pitanju u Jugoslaviji koji se Setonu Watsonu ocu toliko dopao da ga je sam preveo i objavio u časopisu, The Slavonic Review, koji je uređivao, siječnja 1936. pod naslovom: »The Land Question in Jugoslavia«. Poslije 1935. Hugh me dva puta posjetio u Jugoslaviji. U Subotici je boravio tri dana 1938. Zatim smo se ponovno sreli 14. IV 1941. prije podne na obali u Kotoru i tad mi je ponudio dva mjesta u

engleskom avionu koji je imao stići i odletjeti 15. IV 1941. — mjesto za mene i za još nekog Jugoslavena koga sam odaberem. Nisam tada prihvatio ponudu za odlazak engleskim avionom iz rasula Jugoslavije, dapače sam mu svoju tada malu nadu da Jugoslavija može biti obnovljena kao socijalistička zemlja izrazio kao jedinu perspektivnu mogućnost razvoja. Naš se razgovor toga aprilskog ponedjeljka, 14. IV 1941. u Kotoru, dok smo stajali na obali, vodio otprilike ovako:

— Dakle, Jugoslavije nikad više — rekao je, učinilo mi se zlrado, Hugh Seton Watson.

— Da nacionalističke Jugoslavije nikad više. Moguća je obnova Jugoslavije, ali samo kao socijalističke zemlje, odgovorio sam ja. (I tog trenutka javila mi se predstava o socijalističkoj Jugoslaviji kao jedina perspektiva, izlaz i rješenje.)

— A gdje su vam radnici koji će stvoriti socijalističku Jugoslaviju?

— Svi smo mi radnici. I seljaci su kod nas takvi radnici.

A sada (1945), poslije četiri godine rata i mnogih muka, rat je bio završen, a ja sam bio pripadnik delegacije socijalističke Jugoslavije na konferenciji u Londonu i Hugh Seton Watson, još u britanskoj vojničkoj uniformi častio me je večerom na galeriji nekog velikog restorana.

— A sjećate li se kako ste mi govorili poslije sloma Jugoslavije u Kotoru 1941. da je moguća samo socijalistička Jugoslavija?

— Sjećam se, vjerovao sam da narodi ne ginu u svakoj krizi, a jedini sistem koji je mogao povezati razjedinjene narode Jugoslavije bio je socijalistički sistem.

— Da, da — uzvraćao je Hugh Seton Watson — to je moglo biti i to se dogodilo, ali to nije moralo tako biti, moglo je biti i drukčije.

Kad sam dva dana poslije toga ja pozvao Hugha na uzvratnu večeru u drugi restoran, on mi je pri večeri rekao da njegov otac namjerava pozvati na čaj u svoj stan mene i još neke druge eksperte jugoslavenske delegacije, koji su očevi znanci.

Tako smo se našli jednoga od posljednjih dana rujna 1945. nas nekoliko eksperata jugoslavenske delegacije u stanu R. W. Setona Watsona. Bio je prisutan Milan Marjanović, dr Lav Čermelj, mislim i dr Fran Zwitter, ja i možda još netko. Od Engleza je bio samo Seton Watson otac. Hugh se samo pojavio i odmah nestao.

Tema razgovora bila je isključivo jugoslavensko-talijanska granica. Stari Seton Watson govorio je o borbi Jugoslavena u prvom svjetskom ratu za stvaranje Jugoslavije, o Jugoslavenskom odboru, o Supilu, koga je on još 1908. popularizirao u Velikoj Britaniji, o nesretnom Londonskom ugovoru iz godine 1915., o Rapallu i o rapalskim granicama i o sadržaju i smislu sadašnje odluke ministara vanjskih poslova da granica između Italije i Jugoslavije bude etnička granica koja će ostaviti što je manje moguće Jugoslavena pod Italijom i što je manje moguće Talijana pod Jugoslavijom. Mi smo postavljali pitanja o tome da li Englezi već imaju neku takvu zacrtanu etničku liniju, kakvo je gledište Velike Britanije na rješenje pitanja granice i kako će se njeni stručnjaci držati pri terenskim

proučavanjima u Istri i na Slovenskom primorju. R. W. Seton Watson je spomenuo da je on proučavao pitanje etničke granice između Jugoslavije i Italije prije prvog svjetskog rata i u prvom svjetskom ratu i da je za britanski Foreign Office u okviru priprema za mirovnu konferenciju poslije prvog svjetskog rata izradio takvu etničku liniju, pa će ta njegova etnička linija biti, uglavnom, i sadašnja britanska etnička linija.

Ustao je, otišao je u drugu sobu i vratio se s geografskom kartom Istre i Slovenskog primorja, na kojoj je ta prva britanska etnička linija bila zacrtana. Razastro je kartu na stolu da bismo je svi mogli bolje vidjeti.

Koliko smo mogli primjetiti i zapamtiti, jer nitko od nas nije pravio bilješke, etnička linija iz 1919. — 1920. godine¹ bila je povučena tako da je zaokruživala vrlo tijesno grad Pulu, mislim, od dna Medulinskog zaljeva na Lobariku, Galežan, Vodnjan i Bale, ostavljajući ova četiri mjesta u sklopu talijanskog etničkog područja, a od Bala kretala se skoro ravno prema Trstu, otprilike linijom kojoj odgovara nova autostrada Pula — Trst. Svu zapadnu Istru, uključujući Pulu i sve gradove na obali, uključujući i Trst, ta je linija smatrala talijanskim etničkim područjem.

Iznenadilo nas je otkriće da Englezi imaju već 25 godina ili još više gotovu onu etničku liniju koja prema odluci ministara treba da bude povučena kroz Istru u idućim mjesecima 1945—1946. Nije nas nimalo oduševila ni sama linija ni njene moguće posljedice. Kad smo ocjenili da je takvu etničku liniju izrađivao R. W. Seton Watson, stari Scotus Viator, politički naučenjak svjetskoga glasa, koji se najviše zalagao u prvom svjetskom ratu za stvaranje Jugoslavije, najveći i najutjecajniji prijatelj koga su imali Jugoslaveni u Londonu, morali smo se naglas upitati što će u Engleskoj o etničkoj liniji reći drugi stručnjaci, koji nisu bili toliko naklonjeni Jugoslaviji i Jugoslavenima kao stari Seton Watson.

R. W. Seton Watson razumio je naše čuđenje i nastojao je da ublaži našu zabrinutost time što nas je upozorio da je 1919. i 1920. bilo malo ljudi u Engleskoj koji bi se bili mogli zagrijati za takvu granicu između Jugoslavije i Italije koja bi bila određena prema toj njegovoj etničkoj liniji, a danas (1945) ima takvih ljudi mnogo više, dapače će ona etnička linija koju budu predložili britanski stručnjaci poslije terenskih istraživanja u smislu odluke ministara vanjskih poslova od 19. IX 1945. biti otprilike baš etnička linija izrađena za potrebe Foreign Officea u godinama 1919—1920.

Pošto smo se zadržali još na nekim detaljima budućeg razgraničenja u Istri između Jugoslavije i Italije, prešli smo na Trst. R. W. Seton Watson upozorio nas je da Trst nećemo dobiti. Iznosili smo mu razloge za Trst, ali je on ostao uporan. Neka budemo spremni na druga rješenja, bez Trsta.

— A Gorica?

— Ne ni Goricu ne možete dobiti — odgovorio je R. W. Seton Watson.

¹ Navodim ove godine po sjećanju, mada je ta linija Setona Watsona zacrtana kao etnička granica između Talijana i Hrvata u Istri već u dijelu Setona Watsona *The Southern Slav Question*, objavljenom 1911.

— Niste nas obradovali ni s onom etničkom linijom kroz Istru ni s tim saopćenjem da nećemo dobiti ni Trst, ni Goricu.

— To nisu dvije jednake stvari. Trst i Goricu nećete dobiti. Drugo ćete dobiti sve. I pored one britanske linije dobit ćete svu Istru, i onu zapadnu. Sve osim Trsta i Gorice.

— I Pulu?

— I Pulu ćete dobiti. Bit će borbe za Pulu, postaviti će se možda i pitanje enklave Pule, ali dobit ćete i Pulu. To sam htio da vam kažem i na to da vas upozorim.

5. RAD TERENSKE KOMISIJE

Da bi se izvršili zaključci londonske konferencije ministara vanjskih poslova o istraživanjima na licu mjesta kao preduvjetu za povlačenje etničke linije, sastavljene su delegacije eksperata koji su imali činiti zajedničku komisiju. Svaka od četiri velike sile (Kina se poslije londonske konferencije nije miješala u rad Savjeta ministara) uputila je na lice mjesta delegaciju od 7—9 članova. To su bili stručnjaci s područja geografije, politike, ekonomije, saobraćaja, statistike, etnografije, oficiri i pravnici, Sjevernoamerikanci, Velikobritanci, Francuzi i Rusi. Svaka od tih delegacija imala je svoje pomoćno osoblje. Svega je bilo oko 30.

Zamjenici ministara dali su komisiji posebna uputstva. U uputstvima su označili uža područja koja su imala biti posebno istraživana. Nabrojeno je osam takvih područja, od kojih je pet bilo na sjeveru i zapadno od Trsta. Šesto područje je činio Trst s okolinom od 15 km oko Trsta.

Sedmo područje činila je Istra i u Istri su instrukcije zamjenika ministara označile da prednost posebnog istraživanja imaju ovi predjeli: »Područja istarskog poluotoka na zapad od linije povučene od istočnih granica općina Hribi (Monte) na Koparštini — Buje — Grožnjan — Vižinada — Višnjan — Poreč — Vrsar — Kanfanar — Bale — Vodnjan kao i područja smještena istočno od ove crte a do crte Kozina — Buzet — Pazin — Labin.«

Kao osmo područje označena je Rijeka, ali s uputstvom da će Rijeku posjetiti samo ekonomski eksperti.

Prema tim uputstvima zamjenika ministara vanjskih poslova područja istočno od crte Kozina — Buzet — Pazin — Labin, uključujući ta mjesta i njihove općine, nisu bila etnički sporna. Tako nije bila etnički sporna ni Rijeka, i ona je bila samo predmet ekonomskih zapažanja i konstatacija. I područje istočno od crte Hribi — Grožnjan — Vižinada — Višnjan — Poreč — Vrsar — Kanfanar — Bale — Vodnjan nije pobuđivalo osobiti interes. Poseban interes izazivalo je područje zapadno od te crte, tj. zapadna obala Istre.

Komisija je dobila od zamjenika ministara još jedno važno uputstvo da se istražujući najpravilniju etničku liniju ne ograniči samo na utvrđivanje etničkog sastava područja i predjela nego da uzme u obzir i njihove specifične ekonomske i geografske oznake (»to take in consideration not only the ethnic composition of the areas to be investigated but also their

special economic and geographical features«). Ovo uputstvo bilo je i dalje detaljizirano: ekonomske i geografske oznake imaju se raspraviti s obzirom na promjene koje mogu nastupiti u ekonomskom položaju pojedinih gradova i sela u slučaju da budu priključena Jugoslaviji ili zadržana u Italiji.

Predsjedavali su i rukovodili radom komisije svi šefovi delegacija, svaki po četiri uzastopna dana alfabetskim redom prema engleskoj transkripciji. Red je bio ovaj: Francuska, Sovjetski Savez, Velika Britanija, Sjedinjene Države. Pitanja je postavljao predsjednik komisije u ime komisije, ali je svaki član komisije (šef svake delegacije) mogao sa svoje strane postavljati dopunska pitanja.

Komisija je započela ispitivanja saslušavanjem na terenu 12. ožujka u Trstu, a završila ih je 2. travnja 1946. u Trbižu. Provela je na terenu 22 dana i izvršila 52 komisijska saslušanja. Osim tih komisijskih saslušanja ekonomski potkomitet komisije posjetio je i izradio ekonomski izvještaj za područje Rijeke i područje Labina, za područje Trsta, Kopra, Izole i Pirana, za područje Pule, Rovinja i Poreča, za područje Tržiča (Monfalcone), za područje Gorice i Trbiža (izvještaj o željeznici), za područje Trbiža (izvještaj o Predilskim rudnicima) i za područje Pazina za rudnike boksita.

Komisija je primila oko 4.000 predstavlki i rezolucija. Od njih je bilo u korist Italije 350, a u korist Jugoslavije 3.650.

Komisija je provela u Trstu dva dana (12. i 13. ožujka), u Doberdobu i Opatijem selu jedan dan (14. ožujka), u Istri 9 dana (od 16. do 24. ožujka), u Gorici 2 dana (26. i 27.), u Mirenu i Dobrovu 1 dan (28. ožujka), u Praprotnu i Sovodnju 1 dan (30. ožujka), u Brdu i Fojdi 1 dan (31. ožujka), u Reziji i Pontebi 1 dan (1. travnja), u Trbižu 1 dan (2. travnja). Komisija je provela na području sjeverno od Trsta, u Goričkoj i Beneškoj Sloveniji i u Kanalskoj dolini 9 dana koliko i u Istri. Istraživanja su sjeverno od Trsta vršena uglavnom na području između jugoslavenske linije (i kasnije i sovjetske linije) i između linija Francuske, Engleske i Sjedinjenih Država, koje su sjeverno od Trsta uglavnom istovjetne i koje čine sadašnju državnu granicu.

U Istri je komisija kao cjelina vršila etnička saslušanja u Pazinu, Labinu, Kanfanaru, Sv. Lovreču, Pazinatičkom, Motovunu, Sovinjaku, Oprtliju, Višnjaju, Vižinadi, u Puli, u Grožnjaju i u Hribima. To je bio kalendarski red saslušavanja, jer su sve delegacije imale onih 9 dana provedenih u Istri svoje stalno sjedište u Pazinu i u pojedine dane odlazili su članovi komisija automobilima u spomenuta mjesta. Najviše saslušanja o etničkim prilikama je izvršeno u samom Pazinu, i to 16, 18, 19, 22. i 23. ožujka, ali to ne zato što bi područje Pazina bilo uopće sporno, nego što su u Pazinu 19. ožujka saslušavani predstavnici hrvatskog svećenstva o narodnosnim odnosima u župama na području čitave Istre kako su dolazili do izraza u crkvama i vjerskim poslovima, a 22. i 23. ožujka saslušan je u Pazinu profesor dr Josip Roglič o popisu stanovništva, koji je u Istri pod njegovim rukovodstvom bio izvršio Jadranski institut u Rijeci (prethodnik današnjeg Sjevernojadranskog instituta u Rijeci).

Saslušani su predstavnici narodnih odbora općina, Antifašističke unije talijansko-slavenske, u Puli i Komitet za nacionalno oslobođenje Julijske krajine, Jedinstveni sindikati, Radnička komora i porečko-puljski biskup Radošević, oštar, fašistički nastrojen Talijan, koji je boravio u Puli. U svemu su u Istri održana 22 sastanka čitave komisije s prvenstveno etničkim saslušanjima, osim onih posebnih posjeta članova ekonomskog potkomiteta radi prikupljanja materijala za ekonomske konstatacije.

6. IZVJEŠTAJ TERENSKE KOMISIJE

Terenska komisija sastavljena od delegacija četiri velike sile vratila se u London 4. travnja. Sastavljanje »konačnog« izvještaja terenske komisije imalo je biti gotovo prema uputstvima zamjenika ministara do 5. travnja. Ali se konačno sastavljanje oduljilo osobito poradi toga što su delegacije imale uputstva da podnesu zajednički izvještaj, a nisu imale ista gledišta ni o tome da li da se izvještaj sastavi za veće ili za manje cjeline, ni kako da se usklade etnička, geografska i ekonomska razmatranja, ni da li grad pripada području ili područje gradu, kao ni o tome koji popis stanovništva treba uzeti kao polaznu osnovu za utvrđivanje odnosa između narodnosti: da li austrijski popis iz godine 1910, talijanski popis iz godine 1921. ili jugoslavenski popis (popis Jadranskog instituta u Rijeci) iz godine 1945.

Izvještaj komisije nosi datum 29. travnja 1946. On sadržava na 14 strana 88 tačaka zajedničkih konstatacija čitave komisije i četiri odvojena mišljenja francuske, sovjetske, britanske i sjevernoameričke delegacije o vrijednosti i upotrebljivosti popisa izvršenog u Istri 1945. Samo odvojeno mišljenje sovjetske delegacije zaključuje da popis izvršen u Istri 1945. »pruža najispravniji uvid za određivanje narodnosnog sastava Istre« (»for determinig the national composition of Istria, the census of 1945. furnishes the most correct understanding«). Odvojeno mišljenje francuske delegacije uspoređuje talijanski popis iz godine 1921. i jugoslavenski iz godine 1945. te nalazi da je popis iz godine 1945. interesantan rad ako bi bio upotrijebljen kao reagent na rezultate popisa iz godine 1941. Odvojeno mišljenje engleske delegacije zaključuje da prema popisu iz god. 1945. treba postupati s najvećom rezervom. Engleski član komisije zaključuje da on ne može pridavati mnogo važnosti statističkim podacima toga popisa. Skoro je isto takvo mišljenje i američkog člana komisije o tome popisu.

Za svako pojedino od onih sedam istraživanih područja, osim za Rijeku, konstatacije komisije prvo iznose rezultate popisa stanovništva po narodnosti iz godine 1900, 1910. i 1921. i broj općina koje su imale prema tim popisima talijansku ili hrvatsku, odnosno slovensku većinu, zatim etničko zapažanje, geografske faktore i ekonomske faktore. Za Rijeku su iznesene samo ekonomske konstatacije.

Konstatacije međunarodne komisije o etničkim prilikama u Istri obuhvaćene su u 12 tačaka izvještaja (tačke 71—82). U tački 71. utvrđeno je da je za područje četiri nekadašnja istarska politička kotara: Kopar, Po-

reč, Pazin i Pulu, koje je u izvještaju iskazano kao jedinstveno područje zapadne i južne Istre *austrijski popis* iz godine 1900. utvrdio 118.000 Hrvata i Slovenaca i 123.000 Talijana, *austrijski popis* iz godine 1910. utvrdio je na istom području 145.000 Hrvata i Slovenaca i 135.000 Talijana, a *talijanski popis* iz godine 1921. imao je 102.000 Hrvata i Slovenaca i 178.000 Talijana.

U tački 72. komisija je utvrdila da je u ova četiri istarska kotara u popisu iz godine 1900. bilo 18 općina s talijanskom većinom, 16 općina s hrvatskom i slovenskom većinom, a jedna općina s jednakim brojem jednih i drugih. Prema austrijskom popisu iz godine 1910. bilo je 16 općina s talijanskom većinom i ukupnim stanovništvom od 189.000, od kojih je bilo 121.000 Talijana i 44.000 Hrvata i Slovenaca. Na istome području prema rezultatima istog popisa iz godine 1910. bilo je 19 općina s hrvatskom i slovenskom većinom s ukupno 118.000 stanovnika, od kojih je bilo 102.000 Hrvata i Slovenaca i 14.000 Talijana. Na istom području prema talijanskom popisu iz godine 1921. bilo je 20 općina s talijanskom većinom, 14 općina s hrvatskom ili slovenskom većinom. Izvještaj zaključuje ovu tačku s konstatacijom da talijanski popis stanovništva iz godine 1921. pokazuje neke izrazite promjene u manjem broju općina koje idu u uspoređenju s popisom iz godine 1910. češće u korist talijanskog elementa (*»The Italian census of 1921 reported a number of sharp changes in a few communes, which were, in comparison with the 1910 census, more frequently in favour of the Italian element«*).

U 73. tački, u kojoj počinju *etnička zapažanja*, komisija izvještava da je dok je boravila u Istri bila upoznata s rezultatima privatnog popisa koji je u listopadu 1945. izvršio Jadranski institut na Sušaku (*»While in Istria the Commission was acquainted with the results of a private census which had been taken in October 1945 by the Adriatic Institute of Sušak«*). Prema podacima Instituta područje zapadne i južne Istre (politički kotarevi Kopar, Poreč, Pazin i Pula) imali su 184.000 Hrvata i Slovenaca i 84.000 Talijana. Prema istim podacima talijanska većina pronađena je u 9 općina. Ti podaci pokazuju kao generalno pravilo da su talijanske većine usredotočene u gradovima, a da Hrvati i Slovenci žive u selima i zaseocima onih 9 općina.

U 74. tački iznesena je metoda popisa iz godine 1945. prema iskazima organizatora popisa profesora dra Josipa Roglića u dužem ispitivanju pred komisijom. Profesor Roglić je izjavio da se ti podaci zasnivaju na izjavi svakog stanovnika o njegovoj narodnosti. Izvršitelji popisa istraživali su u isto vrijeme porijeklo obiteljskih prezimena, ali nigdje se ti analitički podaci o prezimenima nisu upotrebljavali za konačno određivanje etničkog sastava stanovništva osim za grad Pulu.¹ Dok se podaci popisa iz godine 1910. i 1921. zasnivaju na izjavi o upotrebnom jeziku, statistički podaci iz godine 1945. zasnivaju se na izjavi o narodnosti.

U tački 75. izvještaj tvrdi da komisija nije mogla do jednoglasnog zaključka o upotrebljivosti popisa iz godine 1945. za utvrđivanje et-

¹ U gradu Puli nije se u listopadu 1945. mogao izvršiti pravilan popis, jer je grad bio pod anglo-američkom okupacijom. (Primjedba pisca).

ničkog sastava stanovništva Istre, pa je svaka delegacija izradila posebna zapažanja o tome pitanju, koja su iznesena u prilog izvještaja.

Dvije posljednje tačke su etnički zaključci o Istri.

U tački 76. kaže se da su u zapadnoj i južnoj Istri razni etnički elementi međusobno izmiješani. Talijanski element nalazi se u gradovima na obali ili blizu obale, ali stanuje i u znatnom broju seoskih naselja («rural localities») u zapadnoj Istri. On čini većinu i u nekim slučajevima čitavo stanovništvo u nekim gradovima na obali ili blizu obale, a u nekim gradovima u unutrašnjosti zapadne i južne Istre čini važnu manjinu. Hrvati i Slovenci stanuju uglavnom u seoskim naseljima, koja se u znatnom broju slučajeva nalaze oko gradova u kojima stanuju Talijani. Ovo se hrvatsko i slovensko stanovništvo osim toga proširilo prema obali u tri glavna pravca, naime na sjever od rijeke Dragonje, na obje strane Limskog kanala i na južnom rtu poluotoka južno od Pule.

Tačka 77. sadržava opći etnički zaključak o zapadnoj i južnoj Istri. On glasi: »Uopće uzevši, nije moguće govoriti na ovom području kao na područjima dalje prema sjeveru o nekoj oštroj liniji etničke podjele između ova dva elementa« («In general, it is not possible to speak in this region as in other regions farther to the north of a sharp line of ethnic division between two elements»).

Ako stavimo na stranu jednostrani pokušaj zapadnih delegacija, osobito engleske i sjevernoameričke, da se u ovom izvještaju umanjuje vrijednost jugoslavenskog popisa izvršenog u Istri u listopadu godine 1945, koji je zahvatio stvarne regionalne i lokalne etničke prilike u Istri bolje nego ijedan popis prije njega i izdigao etnička istraživanja na višu naučnu razinu,¹ one etničke konstatacije u izvještaju međunarodne komisije koje se odnose na Istru bile su ispravne. One nisu bile potpune ni do kraja iscrpne. Anglosaksonske delegacije u međunarodnoj komisiji na zasjedanjima u Londonu borile su se za to da se izdvoje i priznaju Italiji ona područja zapadne Istre, u kojima imaju oni većinu, tj. područja kako ih je ograničila britanska linija². Konačne etničke konstatacije bile su kao zajedničke konstatacije kompromis postignut uvelike odvajanjem francuskog gledišta od anglosaksonskog. Zbog toga su etničke konstatacije ostale u pojedinostima krnje. Hrvatska naselja nisu prevladala samo s obje strane Limskog kanala i južno od Pule, kako izvještaj iznosi, nego su svi gradovi u hrvatskoj zapadnoj Istri, opkoljeni hrvatskim naseljima, a osobito Pula, Rovinj i Poreč. Stvaranje jedne cjeline i jedne zone istraživanja od četiri istarska kotara, puljskog, pazinskog, porečkog i koparskog nije bilo nepovoljno za Jugoslaviju, iako su time iz sastava Istre pod Italijom otpadala dva istarska kotara, posve hrvatska: Volosko — Opatija i otočki kotar Cres — Lošinj — Uniye — Susak. Da su i oni uzeti u zonu proučavanja etnički zaključci bili bi mnogo povoljniji za Jugoslavene. Nepovoljnije bi bilo da se iz zone istraživanja izdvojio pazinski

¹ Dr. Philip E. Mosely, šef američke delegacije u terenskoj komisiji u Istri 1946. kasnije profesor političkih nauka na Sveučilištu Columbia u New Yorku i istaknuti stručnjak u američkom Savjetu za međunarodne odnose u New Yorku, bio je ujesen 1951. u Zagrebu, potražio me na Ekonomskom fakultetu i u stanu i potvrdio mi je da on smatra da je popis iz godine 1945. bio znanstven, pozitivan i vrlo koristan.

² Prema mojim bilješkama od 18. IV 1946.

kotar, koji je također bio posve hrvatski, jer bi u tome slučaju brojevi o etničkim odnosima samo za tri obalna kotara, puljski, porečki i koparski, a prema rezultatima austrijskog popisa stanovništva iz godine 1910, bili za Jugoslavene manje povoljni.

Zaključna konstatacija komisije da se ne može kroz Istru povući oštra etnička linija koja dijeli dvije narodnosti bila je također ispravna. Ona je odgovarala i našoj općoj tezi da se nikakva granica kroz Istru ne može povući. Ali ona je također omogućavala da zapadne delegacije povuku ipak kroz Istru ne jednu, nego tri razne etničke linije.

Ekonomске konstatacije komisije nisu pridonosile rješenju pitanja. Tako ni geografske teze.

Kako sam bio u Londonu, zajedno s drom Alešom Beblerom i drom Milanom Bartošem u prvoj polovini travnja 1946, kad je izvještaj komisije raden, i u Parizu koncem travnja i početkom svibnja, kad je on umnožen i dostavljen zainteresiranim delegacijama u Parizu, napisao sam tada, 4. travnja 1946, za potrebe jugoslavenske delegacije ovu bilješku kao opći zaključak o izvještaju komisije: »Komisija je imala težak posao da u relativno kratko vrijeme i na toliko raznih sektora izvrši svoj zadatak, koji je bio historijski, da posluži konačnom, trajnom rješenju spora o graničnoj etničkoj liniji, koji već dugo traje, a koji je dobio svoj akutan oblik zadnjih tridesetak godina ovoga vijeka i koji je nesumnjivo bio jedan od bitnih razloga ratnog napada fašističke Italije na Jugoslaviju u godini 1941.

Izvještaj koji je izradila komisija i pojedini njegovi zaključci predstavljaju korak naprijed u rješavanju toga spora.

Izvještaj i zaključci daju Jugoslaviji moralnu zadovoljštinu utoliko što se njima priznaje ne samo to da Italija nije imala nikakvog prava na Dalmaciju, Kranjsku i Ljubljano, koje je u ovome ratu bila anektirala, i da nema prava na istarske i dalmatinske otoke, nego se njima priznaje da je rapalska granica bila za Jugoslaviju nepravedna, da je nepravedna bila i predložena Wilsonova linija, koju sada nudi i Italija, a tri razne linije, povučene na karti kroz Istru od triju raznih delegacija ove komisije, pokazuju uglavnom da Italija nema pravo ni na Istru, kako nema pravo ni na Goričku.

Prema tome, treba priznati komisiji da je učinila velike napore da se pitanje razgraničenja između Jugoslavije i Italije postavi na solidnu bazu, koja ima stvoriti trajno dobre odnose na ovome dijelu Evrope i donijeti nacionalni mir ne samo narodu Julijske krajine nego objema narodima s jedne i druge strane Soče.

Priznajući napore komisije ipak ne bismo mogli da se složimo sa svima njenim konstatacijama etničke, geografske i ekonomske prirode ni s postupcima u tretiranju nekih pojedinih pitanja koja, kao npr. geografske konstatacije, uopće ne bi mogla biti sporna«.

Koliko mi je poznato, jugoslavenskoj delegaciji nije tada, dok je borba trajala, bila potrebna ova moja ocjena i nisam našao traga da je negdje iskorištena.

7. TRI ETNIČKE LINIJE POVUČENE KROZ ISTRU 1946.

Zaključna konstatacija terenske komisije da se u Istri ne može povući »oštra linija etničke podjele između dva elementa«, tj. između Hrvata i Slovenaca na jednoj strani a Talijana na drugoj strani, ostavila je mogućnost svakoj od četiri delegacije koje su sastavljale komisiju da povuče posebnu etničku liniju.

Tako su povučene četiri linije kao prijedlog granice između Jugoslavije i Italije, sovjetska, francuska, engleska i sjevernoamerička.

Najpovoljnija za Jugoslaviju bila je sovjetska linija. Ona je ostavljala Jugoslaviji Trst, Tržič, Goricu, Gradišku, Krmin, Čedad, Fojbu, Ahten, Rezijutu, Rabelj i Trbiž. Ona nije mogla prolaziti kroz Istru, jer je njena polazna tačka postavljena na ušće Soče i kretala se do Gradiške desnom obalom Soče. Sovjetska linija bila je blizu jugoslavenskom prijedlogu, samo je jugoslavenska linija imala polaznu tačku zapadnije, u Gradežu (Grado).

Razlike između triju linija zapadnih delegacija na području sjeverno od Trsta posve su neznatne i linije se skoro poklapaju. Razlike počinju tek u Istri.

Najpovoljnija za Jugoslaviju od triju linija povučenih kroz Istru bila je *francuska linija*. Ona je polazila od ušća Mirne prema sjeveroistoku do Kostanjice, ostavljajući na jugoslavenskoj strani Vabrigu, Tar, Vižinadu, Brkač, Motovun, Oprtalj, Zrenj i Gradinu, a dajući Italiji Novigrad, Novu Vas na Bujštini, Grožnjan i Kostanjicu; od Mirne se linija odjeljivala na pola puta između Brkača i Grožnjana i okretala se prema sjeveru, ostavljajući na jugoslavenskoj strani Završje, Šternu i Čepić, Kubet, Rožar i Sočerb, a na sjeveru, istočno od Bazovice i ostavljajući Bazovicu Italiji, okrenula se prema sjeverozapadu po crti koja čini (s malim kasnijim ispravcima oko Trsta u jugoslavensku korist) današnju državnu granicu.

Britanska linija iz godine 1946. polazila je od uvale Vinjole u jugozapadnoj Istri između Budave i Kavala, ostavljajući Kavran na talijanskoj strani, svu ostalu Proštinu na jugoslavenskoj strani, prelazeći Budavsku Dragu između Vulture i Marčane, ostavljajući na talijanskoj strani Valturu, Lobariku, Pulu, Galežan, Vodnjan, Čabruniće, Krmed, Smoljanec, Višnjan i Vižinadu i sve što je na zapadu ili na jugu od te linije. Na jugoslavenskoj strani ostajali su prema britanskoj liniji Vareški Mali i Veliki, Peruški, Šegotiči, Cokuni, Mutvoran, Marčana, Štokovci, Savičenta, Kanfanar, Barat, Karojba, Motovun, Oprtalj, Zrenj i Gradina. Britanska linija sjedinjavala se između Grožnjana i Oprtlja s francuskom linijom.

Najmanje povoljna za Jugoslaviju bila je *linija delegacije Sjedinjenih Država*. Ona je polazila s obale na Kvarneru kod Ripende, na pola puta između Rapca i Plomina, i zaokruživala je Labin sredinom Nedeljišćine, Dubrove, Cera i Kunja, odakle se kretala prema Žminju, odatle je išla prema sjeveru, ostavljajući Žminj i Tinjan Jugoslaviji, ali dajući Italiji Labin, Podlabin, Rašu i na sjeveru Motovun i Oprtalj. Od Oprtlja se kretala prema sjeveru, ostavljajući željeznički čvor Herpelje-Kozina Jugoslaviji.

Britanska linija priznavala je Jugosaviji Marčanu, Krnicu, Proštinu, Rakalj, čitavu općinu Barban, čitavu općinu Rašu i Labin, seoske dijelove općine Vodnjan, istočno od Vodnjana, Savičentu, Kanfanar, Motovun i Oprtalj, a američka linija ostavlja ta područja Italiji. Na području između američke i britanske linije živjelo je, prema austrijskom popisu stanovništva iz godine 1910, preko 30.000 Hrvata i samo nešto preko 11.000 Talijana, a prema jugoslavenskom popisu, izvršenom godine 1945, bilo je u toj zoni između američke i britanske linije 46.000 Hrvata i nešto manje od 4.000 Talijana.

Britanska linija bila je povučena da bi Britanija priznala Italiji Pulu. Po američkoj liniji imali su pripasti Italiji pored Pule još i Raša i Labin, tj. istarski ugljeni bazen i veliki dio boksitnih ležišta.

U ovom sastavu nije posebno obrađivana etnička linija eksperata delegacije Sovjetskog Saveza u Međunarodnoj komisiji zbog toga što ta linija ne ide kroz Istru. Delegacija Sovjetskog Saveza predložila je ovu etničku liniju kao granicu između Jugoslavije i Italije: ušće Soče, desna obala Soče do Gradiške, uključujući Gradišku u područje Jugoslavije, od Gradiške na Krmin, uključujući Krmin, zatim na Čedad, Fojud i Ahten, dajući sva ova mjesta Jugoslaviji, a ostavljajući Tarčent Italiji, dalje prema sjeveru na Rezijutu, isključujući Rezijutu, onda istočnom obalom riječice Bele, presjecajući Kanalsku dolinu između Pontebe i Lipalije vesi a odatle ravno na sjever na austrijsku granicu (vidi kartu sa zacrtanim etničkim linijama).

8. ANALIZA I KRITIKA GRANICA KOJE SU PREDVIĐALE TRI LINIJE ZAPADNIH DELEGACIJA. — NEODRŽIVOST GRANIČNIH LINIJA KROZ ISTRU

Kao ekonomski ekspert i ekspert za etničke odnose u Istri bio sam pozvan od jugoslavenske delegacije u Parizu da izradim analizu i kritiku granica koje su predviđale zapadne delegacije svojim graničnim linijama i, osobito, da izradim prikaz ekonomskih posljedica koje bi izazvale takve granice u Istri.

Izradio sam takav referat i predao ga jugoslavenskoj delegaciji u Parizu 5. svibnja 1946. Referat je nosio naslov: »Neodrživost graničnih linija kroz Istru«. U konceptu koji sam sačuvao tekst je glasio:

»Prijedlozi granične linije kroz Istru u suprotnosti su s dvije osnovne konstatacije u izvještaju eksperata: s etničkom konstatacijom da se kroz zapadnu Istru ne može povući oštra etnička linija i s konstatacijom ekonomskom da je stanovništvo toga područja zaposleno u prvom redu u poljoprivredi, a da je između dva rata napredovanje poljoprivrede bilo ugroženo uslijed konkurencije talijanskog vina i uslijed fašističke politike autarhije, koja je u Istri dovela do neekonomskog i prekomjernog forsiranja gajenja žitarica.

Premda je komisija konstatirala da se kroz Istru ne može povući oštra etnička linija, kroz nju su povučene po prijedlozima delegacija tri vrlo oštre etničke linije, tako oštre da zahvataju onoliko, ili još više sla-

venskog stanovništva na selu, koliko ima talijanskog stanovništva u gradovima uz obalu. Tako ova linija u Istri ne predstavlja nikakvo razgraničenje između narodnosti, jer se ono uopće ne može tu ni izvršiti, nego linije predstavljaju trganje slavenske većine radi interesa neznatne talijanske manjine u gradovima.

Najbolji primjer za to je prostor između američke i engleske linije. Ovaj prostor je čisto slavenski, jer na njemu živi 46.403 Slavena i 3.861 Talijan (prema popisu od 1945). Etnički je dovoljno nepravedna i engleska linija. Zašto je američka morala biti još nepravednija?

Ekonomski su sve tri linije u Istri u suprotnosti s glavnom ekonomskom konstatacijom. One opet daju poljoprivredu Istre onoj zemlji, gdje ona nema uslova za napredak. Komisija je propustila da u svojim konstatacijama utvrdi jednu činjenicu koju je mogla opaziti na svakom koraku svoga puta kroz zapadnu Istru. Seljaštvo u Istri, radosno da se oslobodilo talijanskog pritiska i vjerujući da je čitava Istra definitivno prekinula političke veze s Italijom i da je zauvijek izašla iz sklopa talijanske ekonomije i talijanske ekonomske politike, pristupilo je odmah poslije oslobođenja 1945. i u 1946. godini grandioznoj obnovi vinogradarstva. Dok je komisija bila na terenu, svuda u zapadnoj Istri radovi na vraćanju ranijih površina pod lozom opet na vinogradarstvo još su bili u toku.

Klimatske prilike Istre su takve da vino daje od svih poljoprivrednih kultura komparativno najbolji prinos s iste površine zemljišta pod uslovom normalnog plasmana viškova vina u nevinorodne krajeve. Pristupajući sadenju novih loza 1945/46. istarsko seljaštvo očekuje da će ne samo Istra biti u sklopu Jugoslavije i tako istarsko vino opet steći prijašnje tržište u Ljubljani, Celju, Mariboru i drugim nevinorodnim industrijskim rajonima Slovenije nego očekuje također da će najbliži gradovi za potrošnju vina Pula i Trst biti u sklopu Jugoslavije i da će opet postati sigurna tržišta za istarsko vino, oslobođeno pritiska konkurencije talijanskih vina, koji je u izvještaju komisije konstantiran.

Britanska linija, koja ide kroz cijelu Istru, od sjevera na jug, reže Istru na dva dijela tako da na zapadu od ove linije ostaju zapravo sva plodna polja, sva proizvodnja pšenice, kukuruza i vina, čitavo voćarstvo i maslinarstvo. Na istoku od ove linije ostaje poljoprivredno siromašnija Istra i na sjeveroistoku goli krš.

Američka linija ide još dalje i oduzima jedino bogatstvo Istre — ugalj. Sjeverno od te linije nema ni polja, ni vinograda, ni ruda. Čitavo stanovništvo koje je sjeverno od južnog kraka američke linije, ostalo bi ne samo bez hrane nego i bez mogućnosti zaposlenja. Granična linija siječe između Labina i Plomina i na istok sve do crte južno od Žminja baš ono područje odakle dolazi na rudnik Rašu (Arsa) svakodnevno kamionima na hiljade ljudi na rad.

Obje linije, engleska i američka, oduzimaju Jugoslaviji sve lokalne luke u Istri i lokalna središta ribolova. Istočna obala Istre je strma i nerazvedena, iza američke linije nema osim bliskog i tijesnog Plomina ni

jedne lokalne luke, zapadna obala puna je lokalnih luka i pristaništa. Američka linija pruža Italiji bez ikakve nužde Raški zaljev (Canal d'Arsa) i luku Rabac, jedina dva zaljeva podesna za pristajanje i usidravanje brodova, zaljeve koji su osnovica hiljadugodišnje pomorske tradicije hrvatskog naroda u Istri.

Engleska linija zahvatila je još i značajne ribarske luke hrvatskog ribolova u južnoj Istri, Budavu (Porto Bado), Ližnjan (Porto di Cuie) i Medulinski zaljev (Golfo di Medolino), sve krajeve gdje ni jednoga Talijana nema i nije nikada ni bilo, a koji su glavna uporišta ribolova čitave Istre. Otuda se, naime, vrši glavni ribolov i u vodama kvarnerskih otoka (Unije, Susak), a tu se nalaze i glavne tvornice za preradu ribe (tvornica u Ližnjanu i tvornica u Banjolama), koja se hvata u vodama kvarnerskih otoka, koje obiluju ribom.

Ekonomska egzistencija južnog dijela Istre, osobito Valture, Ližnjana, Medulina, Banjola, (Premanture) i Pule povezana je tijesno s Kvarnerskim otocima. Jugoistočni dio Istre sačinjava mrežu organizacije ribolova na kvarnerskim otocima i ribari južnih kvarnerskih otoka (Lošinja, Suska i Unija) imaju najbliže tržište u Puli i tvornice za preradu ribe u hrvatskim selima Banjole (između Premanture i Pule) i u Ližnjanu.

Granične linije kroz Istru uopće ne vode računa o tome da su Hrvati u Istri ne samo zemljoradnici nego i mornari i ribari, da su to bili kroz vijekove i da je more u istočnoj Istri, koja nema plodne zemlje, — pored rudnika u Raši (Arsa), glavna mogućnost zaposlenja stanovništva od Rijeke do Premanture. Obje linije, engleska i američka, oduzimaju ovim mornarima sve lokalne luke za jedrenjake i motorne jedrenjake (Rabac, Raški zaljev) i sve ribarske luke (Krnica, Budava, Kuje, Medulin: Carnizza, Porto Bado, Porto Cuie, Golfo di Medolino).

Granične linije predložene od delegacije eksperata za Istru nise nepravedne samo etnički za Jugoslavene. One su nepravedne i ekonomski. Plodnu zemlju, rude (boksit i ugalj), morske luke, tvornice za preradu ribe, sve mogućnosti zaposlenja ostavljene su na jednoj strani, a narod na golom kršu, bez zemlje, rudnog bogatstva, bez luka i mogućnosti zaposlenja ostavljen je na drugoj strani.

Ali ove granične linije su sasvim neodržive s geografsko-ekonomskog i saobraćajnog gledišta, posmatrane s gledišta interesa i jedne i druge strane.

Geografski sve linije, američka, engleska i francuska, sijeku poprečno sve riječne doline inače kratkih istarskih rijeka. Francuska linija siječe dolinu Dragonje i dolinu Mirne (Quietu), britanska linija siječe dolinu Dragonje, dolinu Mirne (Quietu) i pored toga još dolinu Istarske drage (Valley of Lim) i dolinu Budavske drage (Valley of Budava). Koliko je geografski apsurdno ovo poprečno presijecanje dubokih dolina i koliko je ono vođeno bez obzira na lokalne ekonomske i saobraćajne prilike, najbolje pokazuje presijecanje Budavske drage (Valley of Budava). Autori

ove engleske linije, ne poznajući mjesne prilike, povelili su se za slučajnom administrativnom podjelom područja stare općine Pula, koja na svojoj administrativnoj području ima malo selo Kavran (Cavran), koje broji svega 279 stanovnika i leži na vrhuncu na golom kamenu na sjevernoj strani duboke Budavske drage. U selu nije nikad bilo Talijana (austrijski popis 1910. godine nabrojio ih je 3, talijanski popis iz 1921. 1, popis 1945. godine svega 2). Granična linija kako je tu povučena siječe sve putove do sela koji idu na sjever ili zapad, siječe ih baš uza selo i siječe mu i prilaz drveta za ogrjev.

Ovo ne navodimo zato što bi bila potrebna ispravka linije na ovom ili na drugom mjestu, nego se navodi samo eksemplifikativno, da bi se vidjelo kako predlagači graničnih linija nisu vodili računa o ekonomskim i saobraćajnim posljedicama linija koje su povlačili.

Engleska, američka i francuska linija siječe jedinu kratku željezničku prugu Istre, željeznicu Pula — Herpelje — Trst na sjeveru ispred stanice Kozina—Herpelje, američka i engleska linija sijeku ovu istu kratku prugu još jedanput na jugu, američka između stanice Žminj (Gimino) i stanice Kanfanar (Canfanaro), a engleska nešto južnije, neposredno kod stanice Kanfanar (Canfanaro). Na taj način sjeverna polazna stanica pruge u Trstu i južna polazna stanica u Puli ostale bi u talijanskoj zoni, a čitava ostala pruga u jugoslavenskoj zoni Istre. Italija bi u tom slučaju imala obje ložionice (u Trstu i Puli), Jugoslavija nijednu, a pruga bi skoro čitava išla preko njena državnog područja i služila potrebama njene teritorije. Na kratkom putu ove iste pruge (oko 100 km) bili bi na dva mjesta, ispred Herpelja i kod Kanfanara, prekidi prijevoza na državnoj granici, carinski pregledi i odugovlačenja prometa.

Na slučaju jedine željezničke pruge Istre pokazuje se u kojoj mjeri je ne samo ekonomski i saobraćajno nedjeljivo područje istarskog poluotoka nego kako je čitava Julijska krajina, uključivši i Trst, jedna ekonomska i saobraćajna cjelina.

Sve tri linije provučene kroz Istru sijeku i glavne suhozemne putove Istre. Glavni put Istre Pula — Pazin — Trst presječen je na jugu kao i željeznička pruga, a na sjeverozapadu sijeku ga sve tri linije. Engleska linija siječe veliku autostradu Rijeka — Pula na mjestu južno od Marčane, a američka linija na mjestu južno od Plomina. Put Labin (Albona) — Barban (Barbana) — Žminj (Gimino) — Pazin siječe američka linija na pola puta između Barbana i Žminja. Transverzalni putovi Rijeka — Pazin — Poreč i Labin — Pazin — Poreč presječeni su od engleske i američke linije zapadno od Tinjana (Antignana). U stvari su presječeni i svi putovi koji uz riječne doline idu od unutrašnjosti zemlji prema regionalnim morskim lukama na zapadu.

Glavne vodovodne cijevi sijeku također linije povučene kroz Istru. Tako je presječen od strane svih tih linija rižanski vodovod koji snabdijeva Kopar i Koparštinu. Izvor bi bio na jugoslavenskoj strani, vodovodne cijevi ostale bi na talijanskoj strani. U još većoj mjeri sijeku sve tri linije, francuska, britanska i američka glavni istarski vodovod. Izvor ovoga vo-

dovoda je jugoistočno od Buzeta, a vodom od njega snabdijeva se čitava Bujština (područje odsječeno francuskom linijom), Poreč i Poreština (područje odsječeno engleskom i američkom linijom) i Pazin i Pazinština. Američka linija siječe ovaj vodovod na tri mjesta: u pravcu Buja, u pravcu Poreča i u pravcu Pazina. Za snabdijevanje Pazina vodom voda bi prvo išla — po američkoj liniji — preko jugoslavenskog područja, zatim bi prešla na talijansko područje, a onda se opet vratila na jugoslavensko područje. Ovo zaobilazno putovanje vode iz države u državu i uvijek preko drugog državnog područja pokazuje opet nemogućnost granične linije kroz malu teritoriju koja je u čitavom stoljetnom razvoju razvitka komunikacija živjela u istom ekonomskom sklopu.

Američka linija siječe i treći istarski sistem vodovoda — snabdijevanje vodom ugljenog basena Raše. Voda u Labin i Rašu dolazi po sistemu vodovoda s izvora ispod Sisola sjeverno od Plomina. Ovaj sistem vodovoda presječen je američkom linijom, koja siječe općinu Sveta Nedjelja (Santa Domenica) između Plomina (Fianona) i Labina.

Isto tako sve tri linije sijeku na više mjesta električne vodove koji sprovode od Općine preko Motovuna i Karojbe (jedan od glavnih transformatora), Sv. Vincenta (San Vincenti) i Vodnjana električnu struju u Pulu i od Sv. Vincenta (San Vincenti) u Barban i u Rašu (Arsa). Granične linije povučene su a da ni u ovom pogledu nisu uzimale u obzir ekonomsku cjelinu područja.

Električna mreža Istre koja se sva snabdijeva strujom s hidrocentrale na Soči (Doblari — Plava) opet pokazuje ne samo jedinstvenost ekonomskog područja Istre nego i jedinstvenost i nedjeljivost ekonomskog područja čitave Julijske krajine.

Na osnovu svega izloženog povučene linije kroz Istru, ne samo američka i engleska nego i francuska, nisu samo etnički pogrešne i za Jugoslaviju nepravedne, one su ekonomski nepravedne za Jugoslaviju, a ekonomsko-geografski neodržive za oba područja koja linije razgraničuju, jer bi linije dezorganizirale ekonomski život jednog tako malog područja, a etnički problem ne bi riješile. Karakteristično je za sve linije koje sijeku Istru da prelaze kroz etničko područje slavensko, da se Slaveni nalaze u kompaktnim masama s obje strane linija, a da istovremeno sve linije unose razorne pometnje u ekonomski život sasvim malog poluotoka kakva je Istra, koji je s tri strane obliven morem i samo na sjeveru vezan uz kompaktni geografski, etnički i ekonomski jugoslavenski masiv.«

Ova analiza ušla je čitava, uglavnom i u istoj stilizaciji, u memorandum koji je jugoslavenska delegacija predala mirovnoj konferenciji u Parizu kao stav vlade Jugoslavije prema izvještaju terenske komisije kao i prema onim u karte zacrtanim prijedlozima graničnih linija između Jugoslavije i Italije.¹

¹ Ova analiza čini samo jedan dio, i to šesti dio čitavog jugoslavenskog memoranduma, 7 strana od 42 strane. Sličnu analizu izradio sam tada i o tačkama 61—70 izvještaja terenske komisije o ekonomskim faktorima grada i luke Trsta. I ta analiza ušla je čitava u jugoslavenski memorandum i činila je 10 njegovih strana.

9. VELIKA BRITANIJA I SJEDINJENE DRŽAVE ODRIČU SE SVOJIH ETNIČKIH LINIJA I PRIHVAĆAJU FRANCUSKU LINIJU

Sve tri linije povučene kroz Istru krajem travnja 1946. kao etničke linije i kao prijedlozi za državnu granicu nisu bile duga vijeka, bar ukoliko dolazi u obzir njihovo službeno priznanje. Sjedinjene Države i Velika Britanija povukle su svoje prijedloge o granici i brisale su svoje linije već 12. svibnja 1946. te nisu ni pokušavale da ih brane. Obje zapadne velike sile prihvatile su u isto vrijeme treću varijantu, francusku etničku liniju. Pariski dnevni listovi objavili su 13. svibnja 1946. da su jučer tj. 12. svibnja, na treće insistiranje ministra vanjskih poslova Sovjetskog Saveza Vjačeslava Molotova da je Jugoslavija pobjednička zemlja, Byrnes i Bevin izjavili samo da kao kompromis usvajaju kao podlogu za granicu francusku liniju. Uskoro zatim francuska linija je u Istri prihvaćena kao granica između zone B slobodne teritorije Trsta, s time da zona B ostaje i dalje pod upravom Jugoslavenske armije.

Koji su razlozi bili da su Amerikanci i Englezi tako brzo odstupili od svojih linija, nije moguće sa sigurnošću tvrditi. Svakako su u tome preokretu i argumenti jugoslavenske delegacije odigrali neku ulogu. Ti su argumenti pokazali na praktičkim primjerima nemogućnost povlačenja granične linije kroz Istru. Ali su sigurno djelovali i drugi faktori, među njima svakako i traženje kompromisnog rješenja u okviru Savjeta ministara vanjskih poslova između dva oprečna prijedloga o granicama, sovjetskog prijedloga i američkog prijedloga, i težina sovjetskog stava i sovjetskih razloga.

Državni tajnik (inostranih poslova) Sjedinjenih Država James F. Byrnes održao je 20. svibnja 1946. na američkom radiju govor o dotadašnjim dostignućima Savjeta ministara na pripremi pariske mirovne konferencije. Priznajući da je čvorno pitanje na predstojećoj konferenciji mira pitanje Trsta, Byrnes je izjavio da se eksperti terenske komisije koja je istraživala talijansko-jugoslavensku granicu ne razlikuju u pogledu činjenica. »Ali sovjetski predstavnik razlikuje se od ostalih članova Savjeta, rekao je Byrnes, u pogledu zaključaka koji se imaju povući iz činjenica. Njegova je pozicija da s Julijskom krajinom treba da se postupa kao s jednom nedjeljivom cjelinom i kad se tako postupi, zahtjev Jugoslavije za tim područjem ima prednost ispred zahtjeva Italije. Drugi predstavnici smatraju da mudar državnički smisao kao i izrazita odluka koju je donio Savjet u Londonu zahtijevaju graničnu liniju koja bi uglavnom bila etnička linija, ostavljajući što manje naroda pod tuđom vlašću.«¹

Byrnes je nastavio s postavkom da je bilo »nepravilno poslije prvog svjetskog rata dati Italiji čitavu Julijsku krajinu. Isto bi tako bilo nepravilno dati sada čitavu Julijsku krajinu Jugoslaviji. To bi značilo prenijeti iz Italije u Jugoslaviju 500.000 Talijana.«

»Britanski i francuski eksperti predložili su etničku liniju«, rekao Byrnes, »koja je povoljnija za Jugoslaviju nego naša. Vršeći napor da se dođe do sporazuma, mi smo izjavili da smo voljni prihvatiti britansku ili

¹ Citirano prema New York Herald Tribune od 21. V 1946.

francusku liniju ili ma kakvu drugu etničku liniju koja bi bila opravdana na temelju londonske odluke.«¹

Byrnes je spomenuo da je delegacija Sjedinjenih Država predložila da se izvrši plebiscit na čitavom području između granične linije koju je predložio Sovjetski Savez i granične linije koju su predložile Sjedinjene Države. Ali sovjetska delegacija nije htjela da uđe u razmatranje pitanja plebiscita osim za cijelo područje Julijske krajine.

Na idućem sastanku, koji će se održati 15. lipnja, Savjet ministara, rekao je Byrnes, ima, ako je to moguće da završi svoj posao na predloženim nacrtima (mirovnih ugovora) te se za 1. srpnja ili 15. srpnja ima sazvati mirovna konferencija i imaju se svima uputiti pozivi.

Ernest Bevin, državni sekretar vanjskih poslova Velike Britanije, govorio je o istom pitanju u Donjem domu u Londonu 4. lipnja 1946. 14 dana poslije Byrnesova govora.

Izvještaj terenske komisije, rekao je Bevin, »sadržavao je sporazumno utvrđivanje etničkih, geografskih i ekonomskih podataka koji su se odnosili na granično područje. Linije koje su predložili britanski, američki i francuski povjerenik nisu bile mnogo različite i — ja bih htio to posebno naglasiti — u našoj želji da dođemo do sporazuma u toj stvari, obojica, g. Byrnes i ja, izjavili smo da smo spremni da prihvatimo predloženu francusku liniju koja daje Jugoslaviji najveći dio spornog područja, a ostavlja približno jednaki broj Talijana i Jugoslavena pod stranom vlašću.«²

Ponavljajući da je ruski (!) prijedlog tražio da se čitava Julijska krajina ustupi Jugoslaviji, a uz to još i neka područja koja su bila još od 1866. pod Italijom, a prije toga pod Venecijom, i da bi u tome slučaju 500.000 Talijana došlo pod jugoslavensku vlast, Bevin je isticao da je takav prijedlog koji je branio sovjetski predstavnik bio posve nepomirljiv s odlukom postignutom u Londonu. »Jedini pokušaj kompromisa u toj stvari učinile su Sjedinjene Države i Velika Britanija. Mi smo se povukli s naše linije, koja je bila više u prilog Talijana, a Amerikanci su povukli svoju liniju, koja je bila još više u prilog Talijana. Učinak toga je bio da smo ostavili Pulu i ležišta ugljena Jugoslaviji u nastojanju da pokušamo doći do rješenja i da ostvarimo rješenje (»We withdrew from our line, which was more in favour of the Italians, and the Americans withdrew their line, which was still more favourable to Italy in order to try and get a settlement«).

Ali sa strane Sovjetske Rusije (!) nije poduzet nikakav susretljiv korak za kompromis koji su predložile Velika Britanija i Sjedinjene Države.«³

Posebno je važan, čini mi se, onaj pasus u Bevinovu ekspozou od 4. VI 1946. koji govori o Trstu, kako zbog povezanosti pitanja Trsta s predloženim granicama u Istri, tako zbog sovjetskog stava, zbog britanskog stava i Bevinove argumentacije.

¹ Isto mjesto.

² Citirano prema British Information Services, An Agency of the British Government, Washington, 5. VI 1946, str. 5.

³ Isto mjesto, str. 5. i 6.

»Postoji jedan drugi činilac u problemu ove granice«, rekao je Bevin, »koji je vrlo važan a to je pitanje Trsta, i to ne samo luke nego i grada. Grad Trst je pretežno talijanski, grubo uzevši, mislim otprilike kao 10:1, i ja se ne bih mogao odlučiti da predam Trst Jugoslaviji pod tim uvjetima. Mnogo više od toga nas je zabrinjavalo pitanje luke Trsta i tu smo se opet krajnje razočarani opozicijom na koju smo naišli. Prošloga rujna u Londonu, što god se na kraju dogodilo s gradom, mi smo se svi sporazumjeli da luka ima postati međunarodna luka, s međunarodnim režimom, bez obzira pod čiji će suverenitet grad doći. Trst ima da služi Austriji, Jugoslaviji, sjevernoj Italiji i čitavoj srednjoj Evropi. Ako ne želimo da stvorimo drugu Prusku, vrlo je važno da se trgovina uputi prema jugu a ne prema sjeveru i da se tim putem stječe tok iz čitave srednje Evrope. To je za mene bitno do krajnosti. Pošto smo se složili na tome, mi smo osjetili u Londonu da Trst mora biti međunarodna luka a ne međunarodni pijon (paion, pješak, pijon u šahu) u igri politike. Poradi toga smo bili iznenađeni u Parizu kad smo primijetili da je u pitanju luke, kako se čini, Sovjetska Rusija (!) pošla natrag i da neće da pristane ni na diskusiju o tehničkim rješenjima da se uspostavi slobodna međunarodna luka sve dok se ne odluči o čitavom pitanju granice. To je jedan od neuspjeha u stvaranju mira, ali mi se nadamo povoljnijim izgledima kad se idući put nademo u Parizu.«¹

Ministri vanjskih poslova Sjedinjenih Država i Velike Britanije u tim svojim govorima suglasni su da se Trst ne može ostaviti Jugoslaviji i oba navode broj od pola milijuna Talijana koji bi došli pod tuđu vlast, kad bi se granica odredila prema sovjetskom prijedlogu i po ruskoj liniji. Ali prema tim govorima čini se da je britanski ministar oštrije i više jednostran od američkog. Britanski ministar govori o nacionalnim odnosima u Trstu odriješito i jednostrano. Navodi taj odnos kao 10:1 u korist Talijana. A austrijski popis stanovništva u Trstu, koji su izvršile centralne austrijske vlasti godine 1910, pokazao je da u gradu Trstu ima 118.959 Talijana i 59.318 Slovenaca i Hrvata. To nije 10:1, nego tačno 2:1. Francuska etnička linija povučena je na podlozi rezultata austrijske statistike iz godine 1910, a Bevin je dolazio do svojih cifara na temelju jednostranih i tendencioznih podataka talijanskog popisa iz godine 1921. i obavještenja Talijana. Terenska komisija utvrdila je u tački 55. svoga izvještaja da je u užem gradu Trstu (»City«) bilo prema rezultatima austrijskog popisa iz godine 1910. 95.730 Talijana i 22.529 Slovenaca i Hrvata, da je u predgrađima Trsta bilo 22.691 Talijana i 28.529 Slovenaca i Hrvata i da je u periferijskim naseljima Trsta bilo 538 Talijana i 8.211 Slovenaca. Što se išlo od središta grada više prema periferiji, sam grad je postajao sve više slovenski. Trst leži na slovenskom etničkom tlu. Sve je to britanski ministar znao, a ipak nije uzimao u obzir. Britanski ministar bio je također daleko od toga da izrazito prizna da je Jugoslaviji učinjena nepravda poslije prvog svjetskog rata time što su posve hrvatski i slovenski krajevi ostavljeni Italiji. On je to priznavao samo posredno, prihvaćajući

¹ Isto mjesto, str. 6.

francusku liniju, ali je pri tome prihvaćanju govorio o taktičnom potezu i o težnji za sporazumom na podlozi kompromisa, a ne o pravilnijem etničkom rješenju.

Byrnesove izjave bile su manje krute. On je otvoreno priznavao da je Jugoslaviji poslije prvog svjetskog rata učinjena nepravda. Njegova izjava da je spreman da prihvati bilo britansku, bilo francusku liniju, »bilo kakvu drugu etničku liniju koja bi bila opravdana na podlozi londonske odluke« (tj. da što manje Talijana i Jugoslavena ostane pod tuđom vlašću) upozoravala je na to da francuska linija nije posljednji ustupak koji su Sjedinjene Države spremne da učine u utvrđivanju ispravnije etničke i granične linije.

Dok su ministri vanjskih poslova Sjedinjenih Država i Velike Britanije davali takve izjave namijenjene njihovim narodima, delegacija Sovjetskog Saveza ostajala je još uvijek na svojoj etničkoj liniji i na svome prijedlogu granice koja je imala polaziti od ušća Soče. Da li je sovjetska delegacija vjerovala da će sa svojim prijedlogom uspjeti i da će Trst i Gorica pripasti Jugoslaviji? Vjerojatno je Sovjetski Savez učinio sve što je mogao učiniti uvjeravanjem, razlozima, taktikom i prestižem da granice budu što povoljnije za Jugoslaviju, a da ipak ni sam Molotov ni drugi članovi sovjetske delegacije nisu vjerovali da sovjetska delegacija može »zrtgovat« da Jugoslavija tada dobije Trst i Goricu.

Imao sam u to vrijeme dva doživljaja, koji donekle osvjetljaju sovjetsku poziciju.

Prvi se dogodio u drugoj polovini veljače 1946. Na čelu sa sovjetskim statističko-željezničkim stručnjakom Kočetovom već određena sovjetska delegacija u terenskoj međunarodnoj komisiji, u kojoj je bio i etnolog i antropogeograf profesor Tokarev, jedan oficir ratne mornarice i nekoliko drugih tehničkih lica, zaustavila se u Beogradu na putu za Trst. Poslije nekoliko dana prikupljanja dokumentacije za njih i razgovora s njima Kočetov mi je neočekivano izjavio otprilike ovo: »O Trstu smo dosta obaviješteni. Ne trebaju nam neki novi materijali o Trstu. Trst nećete dobiti. Treba da nam na toj bazi dajete materijale i obavještenja.« Odgovorio sam mu da ja nisam nadležan da na takvoj bazi (da Jugoslavija ne dobije Trst) razgovaram s njime. Obavijestio sam odmah pismeno o izjavi Kočetova, koji je bio šef sovjetske terenske delegacije za istraživanja u Istri i Slovenskom primorju, dra Jožu Wilfana i dra Aleša Beblera. Oni su priredili za Kočetova primanje s obilatim zakuskom u Beblerovu stanu, bio je tamo Kočetov, bio sam i ja, bili su i drugi jugoslavenski eksperti, bio je i dr Wilfan. Jedna drugarica iz Makedonije divno je pjevala makedonske pjesme, ali razgovori o temi koju je bio potakao Kočetov nisu se vodili.

Drugo iznenađenje doživjeli smo u Parizu za vrijeme rada mirovne konferencije. Koncem mjeseca kolovoza 1946. bili su svi članovi jugoslavenske delegacije i eksperti pozvani na neko večernje diplomatsko primanje u Parizu, možda kod francuskog ministra vanjskih poslova Bidaulta, možda kod poljskog ambasadora. Takva primanja priređivale su sve delegacije na mirovnoj konferenciji. U grupi eksperata koja se zaustavila na

rubu sela blizu ulaza bili smo dr Cermelj, dr Zwitter, profesor dr Roglič, ja i možda još netko drugi. Iza nas ušao je Vječeslav Molotov, ministar vanjskih poslova Sovjetskog Saveza, sam. Bila je velika distancija između njega i nas i ne vjerujem da je itko od naših eksperata bio prije u ma kakvom neposrednom kontaktu s njime iako su na plenarnim sjednicama mirovne konferencije delegati Jugoslavije sjedili za velikim ovalnim stolom blizu delegata Sovjetskog Saveza prema redu početnih slova imena zemalja na francuskom, a naši eksperti do sovjetskih iza svojih delegacija. Stoga smo se začudili da ministar Molotov nije prošao pored nas dalje u salu nego je prišao ravno našoj skupini, zaustavio se kod nas i rekao:

— Vi Jugoslavjani?

— Da.

— Vi hoćete Terst?

— Da.

— Hoćete tože Djenovu, tože Livorno?¹

I zatim je otišao dalje.

10. JEDAN ZAKAŠNJELI PRIJEDLOG JUŽNE AFRIKE. — JUŽNO-AFRIČKI ARGUMENTI U PRILOG ITALIJE. — ANALIZA I KRITIKA JUŽNOAFRIČKIH ARGUMENATA I-PRIJEDLOGA.

Na mirovnoj konferenciji u Parizu 1946. sudjelovale su sve zemlje koje su bile u ratu s Italijom, odnosno zemlje koje su bile žrtve agresije. Među tim zemljama bile su osim četiri velike sile, Kine i Jugoslavije još i Čehoslovačka i Poljska, Belgija, Grčka, Holandija, Južna Afrika, Kanada, Australija, Nova Zelandija, Etiopija, Brazilija, Indija, Bjelorusija i Ukrajina. Pošto je Savjet ministara četiri velike sile donio svoje zajedničke prijedloge o granicama između Italije i Jugoslavije i o slobodnoj teritoriji Trsta, učinjeni su poslije toga razni pokušaji da se ti prijedlozi Savjeta ministara izmjene. Prijedloge za izmjenu u korist Jugoslavije podnosile su Jugoslavija, Bjelorusija. Prijedlog za amandman u korist Italije, odnosno slobodne teritorije Trsta učinila je Južna Afrika.

Južnoafrički delegat g. Jordaan na plenarnoj sjednici mirovne konferencije 4. IX 1946. podupro je prijedlog Južne Afrike o kome se imalo glasati da se slobodnoj teritoriji Trsta priključi ne samo područje koje leži između francuske linije i Trsta, kakav je bio prijedlog Savjeta ministara, nego i čitavo ono područje između britanske i francuske linije, tj. da se Trstu priključi sva zapadna Istra, uključujući i Pulu.

Razlozi g. Jordana bili su ovi: pravu etničku liniju povukli su britanski i američki eksperti. Ruska linija nije etnička, nego politička i hi-

¹ Ta iznenadna Molotovljeva s naše strane nelazvana šala učinila nam se tada blago ironična, skoro dobronamjerna, srdčna i originalna. Kasnije smo mogli doznati da i nije bila posve originalna. U travnju 1915. prije potpisivanja Londonskog pakta, kad je poslanik Srbije na ruskom carskom dvoru Miroslav Spalajković isticao ministru vanjskih poslova carske Rusije Sazonovu nepravedne zahtjeve Italije na Dalmaciju i Istru i branio pravo jugoslavenskih naroda, ministar Sazonov je planuo i rekao Spalajkoviću:

— E pa što bi vi Srbi htjeli! Zašto ne tražite i Rim i Moskvu. — Prema knjizi dra Ante Mandića, Fragmenti za historiju Ujedinjenja, Zagreb 1956, str. 175.

storijska. Engleska linija je više u objektivnom interesu, Talijani i Jugoslaveni imaju ispunjavati obveze koje preuzmu prema manjinama. Da li će ih Jugoslaveni ispunjavati? Ako budu Talijani priključeni Jugoslaviji, bit će smutnije, a za Afriku je važno da nestane smutnja među narodima. Jorjaan je spomenuo čehoslovački slučaj i dodao da je historija puna sličnih analogija. Uključivanje manjina u balkanske zemlje da je uvijek bio povod novih smutnji, te se postavlja pitanje da li se može vjerovati da to neće biti i s Jugoslavijom. Južno od francuske linije nalazi se pretjerani broj (na francuskom: »nombre excessif») Talijana. Stanovništvo na zapadnoj istarskoj obali je talijansko. Tamo su Talijani izvršili neku kolonizaciju dovodeći na zemlju zakupce i napoličare iz Italije.

Ovaj prijedlog i obrazloženje Južne Afrike više su me lično uvrijedili nego što su me zabrinuli. Vidio sam u obrazloženju neki trag rasne diskriminacije. Ponudio sam jugoslavenskoj delegaciji da izradim analizu, kritiku, i odgovor na južnoafričko obrazloženje i da moju argumentaciju upotrijebi član jugoslavenske delegacije Stanoje Simić u svome usmenom pobijanju obrazloženja južnoafričkog prijedloga na plenarnoj sjednici mirovne konferencije. To je prihvaćeno i izvršeno.

Moj referat nosio je glavni naslov: *Neodrživost teza obrazloženja južnoafričkog amandmana.*

Prema konceptu koji sam sačuvao taj je referat glasio:

I. ODGOVOR NA POGREŠNE POLITIČKE PRETPOSTAVKE JUŽNOAFRIČKOG OBRAZLOŽENJA

1. Sadržaj amandmana

Južnoafrički amandman prima u suštini za svoj onaj prijedlog talijanskog memoranduma kojim se traži da se slobodnom području Trsta priključi područje jugozapadne Istre koje leži između francuske i britanske linije i koje je odlukom ministara vanjskih poslova ostavljeno Jugoslaviji.

Južnoafrički amandman ima za cilj da još dalje potisne na istok nacionalno područje Jugoslavije te da na taj način ode dalje od odluke ministara vanjskih poslova i ospori Jugoslaviji pravo ne samo na čitavu zapadnu obalu Istre nego uglavnome na čitavu Istru, jer je Istra mali poluotok, nedjeljiv, koji predstavlja jednu geografsku, saobraćajnu i ekonomsku cjelinu.

Sadašnja Italija svojim prijedlogom ide stopama stare imperijalističke Italije i Mussolinijeve Italije u odnosu prema Slavenima. Ta je osnovna politika Italije bila izražena Mussolinijevim riječima: »Slaveni su pastiri. Njih treba udaljiti od mora i potisnuti natrag u brda.«

Suštna južnoafričkog amandmana je pomaganje takve politike: potisnuti Slavene s mora.

Da bi se to ostvarilo, pronalaze se vrlo raznovrsni razlozi, koji nekad zvuče dobronamjerno, ali koji osim podupiranja talijanske imperijalističke težnje nemaju druge osnove.

Na konferenciji ministara vanjskih poslova u Londonu u rujnu 1945. poslije govora predstavnika Australije, Nove Zelandije i Južne Afrike delegacija Jugoslavije napustila je London u opravdanom uvjerenju da Jugoslavija u borbi za svoje ujedinjenje i pripojenje svoga narodnog područja i u borbi za očuvanje svoga suvereniteta ima podršku nacija koje su se borile i bore se još uvijek za postignuće toga istog cilja: Australije, Nove Zelandije i Južne Afrike.

Jugoslavija je osobito računala na razumijevanje svoje borbe za slobodu i jedinstvo kod Južne Afrike, koja je također morala svoju slobodu izvojevati krvlju.

Nije bilo malo iznenađenje Jugoslavije da u ovoj konačnoj borbi za mir ne nalazi svoje dosadašnje saveznike Južnu Afriku i Australiju na svojoj strani, nego na strani svoga dosadašnjeg neprijatelja i napadača, da ih vidi kako primaju kao svoje oružje argumente neprijatelja i upotrebljavaju ga protiv savezničke Jugoslavije.

2. Južnoafrički argumenti

Prvu grupu talijanskih teza koje upotrebljava Južna Afrika kao argumente protiv Jugoslavije možemo označiti kao grupu *talijanskih etničkih teza*. Po ovim talijanskim tezama, upotrijebljenim od Južne Afrike, ostao bi istočno od francuske linije »ekscesivni broj« (nombre excessif) Talijana na jugoslavenskom području, a stvaranjem slobodnog područja Trsta bio bi poništen »etnički ekvilibrijum« na štetu Talijana, jer bi pod Jugoslavijom ostalo više Talijana nego Jugoslavena pod Italijom. Koji je taj ekscesivni broj Talijana na području koje bi trebalo po južnoafričkom prijedlogu da se otme Jugoslaviji? Taj broj je 42.616. Koji je broj jugoslavena koji imaju na tom području da ostanu izvan Jugoslavije? Taj broj je 43.738. Prema tome, Jugoslavija bi izgubila više od svoga stanovništva nego što bi Talijana Južna Afrika htjela spasiti. Izvještaj terenske komisije za to područje imao je generalni etnički zaključak da se tu ne može povući oštra etnička linija i sigurno je taj razlog bio mjerodavan da je to područje prvo francuska linija, a zatim zajednička odluka ministara vanjskih poslova priznala i dodijelila Jugoslaviji.

Južnoafrički delegat u svome obrazloženju upotrijebio je drugu talijansku tezu kao argument protiv Jugoslavije, naime da je francuska linija linija etničke ravnoteže, da je *ruska linija* politička i historijska, a da su »prave etničke linije« *britanska i američka*. Ova je postavka netačna. Prvo, ne mogu biti *dvi*je linije etnički ispravne, a još manje tri ili četiri. Prema tome, ne mogu biti u isto vrijeme i američka i britanska linija prave etničke linije. Istina može biti samo jedna. Što se tiče *američke linije* za razliku od britanske, ona ne može biti etnička, jer između britanske i američke linije Talijana uopće nema ako nećemo da ih kao Diogenes tražimo svijećom po danu i da svakom pojedinom Talijanu dajemo vrijednost od deset Jugoslavena. Što se tiče *britanske linije* kroz Istru, *nema na čitavoj njenoj dužini na konkretnom terenu nijednoga metra područja, nijednoga sela ni naselja koje ona siječe, a da nije ne većinom čisto slavensko, nema ni jedne njive, pašnjaka ili livade kuda ona*

prolazi, a da ta njiva, pašnjak ili oranica ne pripada seljaku Slavenu. A što se tiče broja koji smo istakli: ona otima veći broj Slavena nego što »spašava« Talijana. Prema tome, južnoafrički delegat je na pogrešnom putu kad tvrdi da je britanska linija »prava« etnička linija.

Motivi povlačenja američke i britanske linije nisu bili etnički. Na te motive ćemo se još vratiti. Ali zato što te linije nisu bile etničke, one su i pale.

Južna Afrika iznosi kao razlog svoga prijedloga svoj interes da ne bude smutnije između Italije i Jugoslavije i misli talijanskim mozgom da će smutnije biti manje ako prava savezničke Jugoslavije budu na konferenciji mira više prikraćena. Ona tvrdi da je dva puta morala dolaziti da se bori u Evropi. Ali oba puta nije Jugoslavija bila napadač. U ovom ratu nisu pucali Jugoslaveni na Južnoafrikance, nego su pucali Talijani na Jugoslavene i na Južnoafrikance. Agresija Italije na Jugoslaviju nije bila zbog talijanskih manjina u Jugoslaviji, jer takvih manjina nije ni bilo, nego je ona dolazila iz imperijalističke težnje Italije da Jugoslavene potisne s Jadranskog mora i koliko ih tu još ima da ih odnaredi ili fizički istrijebi.

Analogija Južne Afrike između južne Istre i Sudetskog područja je groteskna. Prije svega nitko živ danas ne osporava pravo Čehoslovačke na Sudetske zemlje. Zatim, u Sudetskim zemljama živjelo je 3,5 milijuna Nijemaca, na području koje obuhvata južnoafrički amandman živi 42.000 Talijana tj. 1,2% toga broja. Južnoafrički delegat nas prisiljava opet da se vratimo na našu prvobitnu tvrdnju koja ovakve teze dovodi do apsurdna da sigurno neće doći do rata između Francuske i Italije zato što u samom Marseillu i na jugu Francuske ima više Talijana nego u južnoj Istri, a i u samom Londonu ima ih isto toliki broj.

Ne možemo pretpostaviti da južnoafrički delegat ne zna da ni prvi ni drugi svjetski rat nije nastao zbog pitanja nacionalnih manjina, a u još većoj mjeri to važi za buduće ratove. Italija nije išla u srce Afrike, u Etiopiju, zbog nacionalnih manjina kao što ni Njemačka nije išla u Ukrajinu zbog nacionalnih manjina, kao što Japan nije težio da prodre u Australiju a kasnije i u Južnu Afriku zbog nacionalnih manjina. U ekonomskim i političkim razlozima koji izazivaju ratove balkanske zemlje ne čine nikakav izuzetak.

Prva velika agresija izvršena u Evropi između dva svjetska rata bila je agresija Njemačke na Austriju. Tu su mogli postojati i nacionalni razlozi agresije. Pa ipak je čitav svijet u tome složan da se Austrija ponovno uspostavi.

Južnoafrički delegat u svome obrazloženju amandmana pita se da li možemo vjerovati da postupak s manjinama u Jugoslaviji neće dati novi povod za sukobe. Na to pitanje možemo odgovoriti vrlo jasno, kako politikom Jugoslavije do 1941. prema manjinama, tako još više narodnosnom politikom nove Jugoslavije. Druge daleke zemlje i neke velike sile nikako ne uviđaju da zahtjevi ogromnog broja Talijana u Istri, Trstu, Tržiču i Gorici za pripojenje Jugoslaviji proističu dobrim dijelom iz vjere tih talijanskih narodnih slojeva zasnovane na iskustvu u veću pravdu.

jugoslavenske politike prema svima narodnostima, u bratstvo naroda koje Jugoslavija sprovodi u djelo i koje je došlo do izražaja i u ustavu Jugoslavije.

Južnoafrički delegat posvetio je posebnu pažnju talijanskim doseljenim kolonima na području koje obuhvata njegov amandman i koje bi on htio zaštititi. U tom pogledu moramo kazati ovo: prvo, na tome području nema ukupno ni *jedna stotina* takvih kolona, drugo, te kolone treba smatrati pobornicima pripojenja Jugoslaviji, koja je u ustavu proklamovala načelo da zemlja pripada onome tko je obrađuje i, prema tome, takvi koloni postali bi u Jugoslaviji vlasnici one zemlje koju su do sada obrađivali.

To bi bio načelan odgovor na obrazloženje južnoafričkog delegata, a sada da prijedem na samu suštinu onih pitanja u koja on nije ulazio, na pitanje etničko, geografsko, saobraćajno, ekonomsko, a na kraju i vojničko.

II. ETNIČKI ODNOSI

1. Površina i populacija

Područje koje obuhvata južnoafrički amandman obuhvata površinu od svega 872 kvadratna kilometra. Na ovome području živjelo je po statističkim podacima:

1910.	123.754 stanovnika
1921.	99.177 stanovnika
1936.	104.456 stanovnika
1945.	88.010 stanovnika

Upada u oči da se broj stanovnika poslije prvog svjetskog rata na tome području smanjio za 24.577 ljudi, a poslije drugog svjetskog rata za 16.446. Smanjenje je bilo veće i iseljavanje iz tog područja mnogo veće nakon talijanske okupacije 1919. nego poslije jugoslavenske okupacije 1945. Razlika u iseljavanju pokazala bi se mnogo većom. da je i popis iz 1945., kao prva tri, popisao i vojsku, ali ovaj popis ne sadržava popis prisutnih vojnika.

Očigledno je zbog talijanske okupacije mnogo veći broj ljudi napustio to područje i kasnije ga neprestano napuštao nego što je iznosio prirast stanovništva. To znači da taj kraj u sklopu Italije i pored veze s Trstom i pored svoga prirodnog bogatstva nije mogao ekonomski napredovati. Jedini razlog nazadovanja broja stanovništva u 35 godina, a osobito 1918—1945. je nedostatak pozadine za to područje. To je drugi razlog zbog koga Talijani baš toga područja traže pripojenje Jugoslaviji: traže širu pozadinu od one koju su imali, širu, ne užu, kako to hoće južnoafrički delegat.

2. Etnički odnosi

Od ukupne površine od 872 km² toga područja otpada na površinu na kojoj žive Jugoslaveni 573 km² ili 66%, na površinu na kojoj žive Talijani 299 km² ili 34%. To je i razlog da bi ne samo britanska linija

nego i svaka druga linija koja bi se u tom kraju povukla, ako ne bi bila povučena u malim krugovima oko gradskih zidina četiri mala gradića, morala ići preko kompaktnog jugoslavenskog etničkog područja.

Na ovoj površini živjelo je 1945. (bez vojske) 88.010 stanovnika i od toga

	43.678	Jugoslavena ili	49,64 %
i	42.616	Talijana ili	48,19 %

Dakle i na tome području Jugoslaveni sačinjavaju većinu.

Ali pitanje nije u tome. Britanska linija povučena kroz Istru imala je svrhu da se stvori jedno područje u kome bi Talijani imali ma kakvu većinu. A to se na karti može postići. Pitanje je samo kakve ekonomske posljedice nastaju stvaranjem takvih vještačkih zona na tako malom području i u kojoj mjeri se zbog toga ekonomski život dezorganizuje i onemogućava ekonomska egzistencija stanovništva s jedne i s druge strane povučene linije.

III. GEOGRAFSKE KONSTATACIJE

U ovim kratkim primjedbama geografske prirode o Istri nećemo poći koracima terenske komisije koja je premještala brda i brdske lance da bi nepravilnim konstatacijama opravdala još više neopravdane linije koje su kroz Istru povučene. Zadržat ćemo se na nekim osnovnim geografskim konstatacijama.

Prvo, Istra je mala zemlja. Ukupna površina istarske zemlje čitavog poluotoka u okviru bivših talijanskih granica iznosi 4.213 km². Na tom malom području živjelo je 1945. svega 337.000 ljudi.

Geografske osobine poluotoka su u tome da je njegov istok i sjeveroistok brdovit, na njemu dominira gora Učka (Monte Maggiore) s 1.394 m visine. Gorski lanac vuče se od sjevera prema jugu. Ispod tog sjeveroistočnog gorskog lanca nalazi se istarski plato, brežuljkasta manje plodna zemlja, a ispod ovoga sasvim na zapadu više ravničasti i blago i umjereno brežuljkasti krajevi južne i zapadne Istre.

Po svome visinskom položaju sva Istra tendira prema zapadu, putovi vode prema zapadu, ljudi se kreću prema zapadu, gradovi i luke nalaze se na zapadu, stoka ide zimi iz brdskih krajeva na pašu na zapad.

Čitav poluotok je jedna nedjeljiva geografska cjelina. Tamo gdje je poluotok najširi, ima s istočne strane na zapadnu jedan sat vožnje automobilom, na jugu, recimo kod izlaza britanske linije na more, vožnja automobilom ne traje s istoka na zapad ni pola sata.

Kako je istočna obala brdovita, strma i nerazvedena, na čitavoj istočnoj obali sjeverno od Raškog zaljeva, Rapca i Plomina nema ni jedne male morske luke a nema ni jednog grada. Zapadna obala je niska i ravničasta i načičkana je dobrim morskim lukama i gradovima pri svakoj luci: Pula (Pola), Fažana (Fasana), Rovinj (Rovigno), Lim (Leme), Vrsar (Orsera), Poreč (Parenzo) — samo do francuske linije.

Kroz područje obuhvaćeno južnoafričkim amandmanom pružaju se tri dugačke drage (valley), osnove ekonomskog života Istre:

draga Mirne (Valley of Quiet) na sjeverozapadu do francuske linije; draga Lima (Valley of Leme) na jugozapadu do Rovinja (Rovigno); draga Budave (Valley of Bado) na izlasku engleske linije na more. Prva draga proteže se od Buzetske kotline do ušća Mirne, druga od Pazinske kotline do Lima (Leme), treća od Barbana do Vulture. U svim tim dragama i njihovim dolinama nalaze se glavna polja i pašnjaci Istre.

Sve te drage siječe poprečno britanska linija stvarajući tako najneprirodniju ekonomsku granicu.

Okolnost da riječne doline i drage idu od istoka prema zapadu ukazuje na geografsku cjelinu Istre. Kako idu drage, idu i vode, kako idu vode, idu i vodovodi.

EKONOMSKE KONSTATACIJE

1. Opća ekonomska karakteristika

Područje koje obuhvaća južnoafrički amandman je vrlo usko. To je opet jedan uski koridor, negdje 10, negdje 12 km širok. Tijesan koridor kroz jugoslavensko etničko područje.

Istina je da britanska linija dijeli Istru u ekonomskom pogledu na dva dijela, na bogati i na siromašni, na više ravničast uz obalu i na bregovit i brdski u centru Istre i na istoku. Na zapadnoj strani, na onoj strani koju hoće južnoafrički amandman da oduzme Jugoslaviji, nalaze se plodna polja, proizvodnja pšenice i kukuruza, maslinarstvo i vinogradarstvo, nalaze se uz obalu stiješnjeni gradovi, nalaze se sve tvornice (njih je vrlo malo), nalaze se sve morske luke.

Izgledalo bi da je tom linijom Jugoslaviji oteto sve što u Istri ekonomski vrijedi. U izvjesnom pogledu i jest doista tako. Bez zapadne Istre ostalom dijelu Istre nema života. Bez plodne zemlje, bez gradova, bez luka ekonomski život se ne može organizirati. Jugoslavija, a osobito preostali dio Istre ostao bi potpuno bez najvišeg stadija ekonomskog i civilizovanog života i morao bi propadati.

Da vidimo drugu stranu. Tamo bi ostali vrhovi ekonomskog života, ostali bi gradovi bez pozadine, gradovi koji su i do sada nazadovali jer im je pozadina bila mala, a sad bi ostali bez ikakve pozadine u koridoru, u tjesnacu prigušeni. Stanovništvo svih zapadnih istarskih gradova nazaduje čitavo ovo vrijeme, sad bi moralo nazadovati još više. To je mir i sigurnost koju hoće, po savjetu Italije, da ovim gradovima obezbijedi Južna Afrika na ovoj konferenciji mira.

2. Morske luke

Ma koliko da su istarske luke lokalnog značaja i baš zato što su lokalnog i najviše regionalnog značaja, one ne mogu biti sve, ama baš sve, bez izuzetka oduzete, otrgnute od većine istarskog kopna i od većine istarskog stanovništva. Kome mogu one u budućnosti služiti bez ikakve pozadine? Boksit leži uglavnom istočno od britanske linije, luke su služile prijevozu i otpremi boksita. Neke, kao luka Lim (Leme), stvorene su zbog boksita. Na drugoj strani, na zapadu, nema željezničke pruge

i sve snabdijevanje pozadine glomaznom robom (drvo, vapno, vitriol, sumpor, cement, cigla) vrši se morem. Vино se prevozi morem. Zašto zaleđu udaljenom 10 km uskraćivati pristup k moru? U slučaju Trsta govori se o međunarodnim potrebama. Ovdje postoje samo lokalne i regionalne potrebe.

3. Ribolov

Sav hrvatski masovni ribolov u Istri koncentriran je u tri glavna hrvatska mjesta, u Kavranu i Valturi pri Budavi (Val Bado), u Ližnjanu (Porto di Cuie) i u Medulinu (Medolino.) U svim tim mjestima kao ni u čitavoj okolini Pule (Pola) Talijana nema. Ova mjesta i ove ribarske luke oduzimaju se britanskom linijom od Jugoslavije.

Ali osnove ribolova južne Istre, a to znači Valture (Altura), Ližnjana (Lisignano), Medulina (Medolino), Pule (Pola), Fažane (Fasana), nisu u obalnim vodama tih mjesta. One su u obalnim vodama kvarnerskih otoka, osobito Cresa, Uniija i Suska (Sansego). Na drugoj strani tvornice ribe za ribu kvarnerskih otoka Cresa (Cherso), Lošinja (Lussin) i južne Istre nalaze se u Ližnjanu, u Banjolama kraj Pule i u Rovinju.

Ekonomska egzistencija svih tih malih mjesta na jugu Istre povezana je međusobno i s kvarnerskim otocima. Svaka dioba znači ekonomsko nasilje na jednoj i na drugoj strani.

4. Industrija

Poslije Pule (Pola), na koju ćemo se posebno osvrnuti na kraju ovih izlaganja, najviše industrijalizirani grad Istre je Rovinj. To je i najveći grad Istre poslije Pule. Kao i ostali gradovi zapadne Istre i ovaj grad je ekonomski i po broju stanovništva pod Austrijom napredovao, pod Italijom nazadovao. Grad je 90% talijanski, ali je kao i Pula okružen hrvatskim selima. Stanovništvo grada, koje broji sada 8.000 stanovnika, predalo je terenskoj komisiji eksperata predstavku s preko 5.000 potpisa, kojom traži priključenje Jugoslaviji.

Ne znamo kojim čudnim slučajem ova predstavka nije navedena u prilogima izvještaja komisije.

Zašto grad Rovinj tako jednodušno traži pripojenje Jugoslaviji. Osim geografskih i ekonomskih razloga oni navode ove specifične razloge: Rovinj ima četiri tvornice: tvornicu alkohola od melase, tvornicu duhana, tvornicu ribljih konzervi, 2 brodogradilišta drvenih brodova.

Sve te tvornice dobivale su do 1918. sve sirovine s područja Jugoslavije. Jugoslavija je izvoznik svih sirovina i polupreradevina. Nikad pod Italijom nisu ove tvornice bile u punoj mjeri zaposlene, dijelom nisu uopće radile, jer nisu imale sirovina. A bile su tada u istoj zajednici s Trstom.

Rovinjci su realiste, realniji od talijanske vlade i od Južne Afrike.

5. Voda

Britanska linija siječe na nekoliko mjesta glavni istarski vodovod, koji snabdijeva zapadnu i srednju Istru vodom. Izvor vode je kod Buzeta,

daleko na istok od britanske linije. Ovom vodom snabdijeva se Poreč i Poreština, Pazin i Pazinština, dakle, krajevi s obadrije strane britanske linije. I vodovod koji se gradi u Raši za snabdijevanje Pule i južne Istre imao bi svoje izvore istočno od linije, potrošače na zapadu.

6. *Željeznica*

Kroz Istru ide jedna jedina željeznička pruga Trst—Pula na koju se naslanja na jugu kratki krak Karfanar—Rovinj. Ova jedina i kratka istarska pruga (100 km) bila bi presječena britanskom linijom na sjeveru odmah pri izlazu iz Trsta ispred stanice Kozina—Herpelje i na jugu kod stanice Kanfanar. Ostalo bi tako od ove pruge 75 km na području Jugoslavije, 25 km u dva kraka na području Tršćanske teritorije. Ili, ukratko, tri četvrtine pruge bile bi na jugoslavenskom području, ali izlazne stanice s ložionicama bile bi izvan toga područja.

Baš u slučaju željezničke pruge jasno se pokazuje koliko je čitavo ovo područje ekonomski nedjeljivo. Ne znamo kakve bi prednosti imali stanovnici Pule ili njihova roba kad bi na putu za Trst ili iz Trsta dva puta morali prelaziti carinske i državne granice Jugoslavije — na udaljenosti od svega 70 km.

7. *Putovi*

Britanska linija siječe ne samo željeznice nego i autostrade i putove. Ona siječe autostradu Rijeka (Fiume) — Pula kod Marčane na 8 km od Pule, siječe glavni transverzalni put Rijeka — Pazin — Poreč — (Fiume — Pisino — Parenzo) kod Tinjana, opet 12 km od Poreča.

8. *Električni vodovi*

Britanska linija siječe u Istri na više mjesta električni vod iz Opčine za Pulu i za Barban i Rašu i raški rudnik.

Svi ekonomski razlozi govore u prilog nedjeljivosti Istre. Svi ti razlozi svjedoče da je Istra jedna jedinstvena ekonomska jedinica. Njena dioba je činjenje nasilja ekonomskom životu.

Južnoafrički delegat spomenuo je odluku ministara vanjskih poslova u Londonu. Ali samo njen etnički dio. Njen ekonomski dio govori o potrebama da se pri određivanju etničke linije vodi računa o ekonomskim nužnostima. Mi smo tu naveli ekonomske nužnosti o kojima južnoafrički delegat nije vodio računa.

JEDAN PROBLEM: PULA (POLA)

Južnoafriki delegat nije naveo, ali je mislio i morao je misliti jer je podnosio prijedlog misleći talijanskim mislima, da je svrha čitavog amandmana da se Jugoslaviji oduzme Pula, glavni grad Istre, gospodarski i saobraćajni centar Istre, administrativni centar Istre, glavni industrijski grad Istre, centar hrvatskog prosvjetnog, političkog i gospodarskog života hrvatskog naroda u Istri do 1918.

Kad se jednoj zemlji oduzme glavni grad — a i taj grad ima danas svega 29.000 stanovnika, a broj stanovnika toga jedinog grada Istre po-

kazuje oskudne prilike Istre i koliko je malen čitav problem o kome se vodi borba — a pogotovo kad s njime padaju i drugi gradovi i gradići, Fažana, Rovinj, Vrsar (Orsera), Poreč (Parenzo), glavni saobraćajni centar, administrativni centar, svi ostali takozvani ustupci, kad bi takvih i bilo, ali ne vide se, ostaju bez značenja i predstavljaju pasivu.

A kad se Jugoslaviji oduzela Gorica, kad se oduzeo Trst, zašto se ne bi Jugoslaviji oduzela i Pula?

Sva propaganda koja ima svoj izvor u Rimu i za kojom se poveo južnoafrički delegat — a počela je odmah poslije odluke ministara vanjskih poslova da se Pula dodijeli Jugoslaviji i traje do danas — zasnivala se na jednoj propagandističkoj pretpostavci i na jednoj stručnoj zabludi.

1. Kroz svjetsku štampu prošla je tvrdnja da će se u slučaju pripojenja Pule Jugoslaviji iseliti iz Pule 30.000 stanovnika. De Gasperi je ovdje na konferenciji izjavio da ima pismenu garanciju da će se izvršiti seoba 30.000 stanovnika Pule. Ova tvrdnja ne može biti istinita. Ako De Gasperi ima takvu garanciju makar kakvog odbora, garancija nije posve sigurna.

Prvo zato što je Pula početkom 1946. imala 29.000 stanovnika. Ako neki grad ima 29.000 stanovnika, ne može se iz njega iseliti 30.000. Drugo, od 29.000 ima i koja hiljada deklariranih Jugoslavena, koji se neće seliti. Od deklariranih Talijana ima koja hiljada pristalica ujedinjenja s Jugoslavijom. I ti se neće seliti.

A kad bi se stvarno i iselio neki broj stanovnika dobrovoljno, zar bi to mogao biti razlog za promjenu predviđene i već prihvaćene granice.

2. Stručna zabluda je čitavo ovo vrijeme ponavljana tvrdnja, i to sa odgovornih mjesta nekih velikih sila, da Jugoslavija može biti zadovoljna jer se njoj ostavlja »navalna baza« Pula. Talijanski memorandum jako naglašava ovo pitanje, a dodiruje ga i južnoafrički memorandum.

Ako »navalna baza« znači pomorsku ratnu tvrđavu kakva je Pula bila od 1848. do 1918, onda je ova tvrdnja zabluda.

Od 1918. Pula pod Italijom nije više bila ratna tvrđava u prijašnjem smislu. Italija je odstranila najveći dio prijašnjih utvrđenja, nije podizala nova utvrđenja i nikad nije u Puli držala jače flotne jedinice.

Mislimo da nećemo odati nikakvu stratešku tajnu ako kažemo da Pula nije više osobito podesna da bude pomorska ratna tvrđava. Ona je to bila u doba brodova na jedra. Bila je neko vrijeme i u doba parnih ratnih brodova. U doba aviona i zračnih napada na brodove posve niske i ravničke obale Pule ne bi pružale brodovima potrebnu zaštićenost od napada iz zraka. Italija je uvidjela da Pula nije više podesna za ratnu luku. Ona leži u ravnici bez ikakvih utvrđenja s kopna i jugoslavenska armija zauzela je Pulu, koju je držao njemački garnizon, u maju 1945. bez ikakvih teškoća i gubitaka, mnogo lakše nego Rijeku i Trst.

Da zaključimo. Mislimo da ovi argumenti mogu uvjeriti konferenciju i predstavnika Južne Afrike da je prijedlog Južne Afrike zasnovan na pogrešnim pretpostavkama. Mi se nadamo da će Južna Afrika taj prijedlog povući. Ako ga ne povuče, molimo komisiju da ga odbije.

Južna Afrika nije svoj prijedlog povukla, ali je on pri glasanju odbijen. Dobio je, dapače, i manje glasova nego neki drugi amandmani. Na glasanju u Parizu, 20. IX 1946. glasovale su za južnoafrički amandman: Australija, Braziliya, Kanada, Nova Zelandija, Holandija i Južna Afrika (7 glasova); protiv toga amandmana glasovale su: Sjedinjene Države, Bjelorusija, Etiopija, Francuska, Velika Britanija, Indija, Poljska, Čehoslovačka, Ukrajina, Sovjetski Savez i Jugoslavija (12 glasova), a suzdržale su se od glasanja Belgija i Kina (2 glasa).

11. ZAKLJUČAK

Pisac je izradio ovaj pregled etničkih, ekonomskih i političko-historijskih problema istarskog poluotoka kako su se oni postavljali 1945. i 1946. pri pripremanju granice i utvrđivanju granice između Jugoslavije i Italije, a kako su se ti problemi postavljali i prije, u minulih sto godina, od 1848. pa dalje, u namjeri da posluži obrazloženju, razumijevanju, konkretiziranju, preciziranju i izvršenju novog programa rada Sjeverno-jadranskog instituta u Rijeci i njegovih triju istraživačkih sekcija: etničke, ekonomske i historijske.

Sva pitanja koja su ovdje obrađivana ulaze u program rada Sjevero-jadranskog instituta, iako se ista ta pitanja postavljaju danas drukčije. Ali i danas kao i prije 16 godina ostaju osobito važna pitanja zapadne Istre, osobito onoga područja koje je na zapadu od britanske etničke linije iz godine 1911, 1920. i iz godine 1946, ali i na istoku od te linije. Temeljito proučavanje toga područja, ne samo statički etničko nego u razvojnoj dinamici i razvojno demografski, sa svim učincima koje je industrijska revolucija u Jugoslaviji 1947—1962. izvršila na stanovništvo sela u Istri i najviše na hrvatsko stanovništvo istarskog sela, proučavanje unutrašnje migracije stanovništva, i vanjske emigracije, utvrđivanje gdje se nalazi vanjska emigracija i u kojoj mjeri su motivi napuštanja Istre bili ekonomski, u kojoj politički, proučavanje, kakvo je ekonomsko stanje, ekonomski razvitak i razvitak standarda života naroda, istraživanja o usponu blagostanja masa, društvenog i individualnog standarda, kulturnog uspona 1947—1962. i dalje, činjenica o postojanju preko 500 studenata Hrvata iz Istre na zagrebačkom Sveučilištu, novi stručni kadrovi stvoreni u Istri, razvitak proizvodnih snaga Istre, sve to izmjereno izgrađenim aparatom i metodima društvenih nauka treba da posluži ne samo za slučaj da se makar kada i makar u kome obliku pojavi potreba ponovnog etničkog, ekonomskog i historijskog dokazivanja na međunarodnom planu nego da u prvom redu posluži intenzivnoj ekonomskoj politici u Istri i osobito investicionoj politici u skladu s potrebama razvoja, u skladu s proizvedenim proizvodnim snagama i u skladu sa stvorenim kadrovima.

Tako se u hrvatskoj zapadnoj i južnoj Istri postavlja posve akutno pitanje pokretanja i ubrzanja gospodarskog razvitka na području između

Motovuna, Buzeta, Oprtlja i Grožnjana, na području tih gradova i u samim gradovima i ubrzanje ekonomskog razvitka Poreča, Vrsara, Rovinja i Vodnjana.

U prvome redu postavlja se pitanje razvitka Pule, ranžiranje Pule u sklopu industrijalizacije Jugoslavije i u sklopu pomorskog prometa Jugoslavije, u školskoj i prosvjetnoj politici, u naučnoistraživačkom radu. Da li ta najveća prirodna luka na Jadranu, sa starom normalnotračnom željezničkom vezom sa pozadinom, luka i grad oko kojih je bilo toliko borbi, ima u pogledu investicija i ekonomskog i kulturnog razvoja da bude postavljena iza mnogo manjih luka, iza luka koje nemaju ni željezničku vezu normalnog kolosjeka ili nemaju uopće nikakve željezničke veze, ili će se grad ili luka Pula aktivizirati da ni u čemu ne zaostaje za drugim lukama i gradovima na Jadranu i industrijskim središtima u unutrašnjosti Hrvatske i Jugoslavije.